پوختەیەکی وردی ڕستەسازیی کوردی

توێژینەوەیەکی ڕستەسازیە

پرۆفیســۆر دکتۆر

عــەبدوللا حوســێن ڕەســول

ئەم توێژینەوەیە یەکەم چاپی وەکو زنجیرە (٢)ی کتێبی گیرفان،
لە وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی (٢٠٠٥) بڵاوکراوەتەوە.

کتێبفرۆشی سۆران، ساڵی (٢٠٠٦)، چاپی دووەمی کردوە.
دواتر لە ژمارە (١٧)ی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی،
ساڵی ٢٠١١، لاپەڕە (٤١-١٠٨) بڵاوکراوەتەوە.
بەرواری نوسین: ٤/ ٤/ ٢٠٠٤

«پوختەیەکی وردی ڕستەسازیی کوردی»

«ڕستە»
پێشەکی

لەگەڵ کورتیی مێژوی ڕێزمانی کوردی، بە بەراوردکردن لەگەڵ مێژوی ڕێزمانی زمانە ڕاژەکراوەکان، زمانەوانانی کاروانی ڕێزمانی کوردی، چالاکانە هەنگاوی درشتیان ناوە و خەرمانەیەکی برشتیان کۆکردوەتەوە، بەتایبەتی لە ئاستی ڕستەسازیدا. کەم زمانەوانی ڕێزمانی کوردی هەیە، خۆی لە تەنگەی نەدابێ. هەرچەندە هەندێ لە ڕابەران، شوێنپێیکەوتنی ڕێزمانی زمانەکانی تریان تا ڕادەیەك پێوە دیارە، بەڵام ئەو دیاردەیە پتر لە تەمەنی گاگۆڵەییە و هەر زو کاروانی ڕێزمانی کوردی سەرپێ کەوتوە. ئێستاش لە سایەی سوارچاکانی ئەو کاروانە و بە سود وەرگرتن لە بەهرەی نەتەوە پێشکەوتوەکان و زیرەکیی کارمەندانی ئەو ڕێبازە، خەریکە پێگەیەکی بەرایی لە هاوشانی ڕێزمانە پایەدارەکان دەگرێ.

لە ڕێزمانی سەرەتا، بەر لە باسە ئەکادیمیەکان زمانەوانان تیشکیان دەختە سەر هەمو ئاستەکانی زمانەوانی، بەڵام بە زۆری بەشی شێر بەر ئاستی ڕستەسازی کەوتوە و لەم ڕوەوە درێغییان نەکردوە. ئەگەرچی بۆچونەکانیان لە یەك نزیکن، بەڵام هەریەکەیان بە جیاوازییەکی هەستپێکراو، پێناسە و پۆلینی ڕستەی کوردییان کردوە. ئێمەش لەم هەنگاوەدا بە پێی توانا و بە سود وەرگرتن لە سەرجەم هەنگاوەکانی ئەم کاروانە، خشتێکی تر دەخەینە سەر کۆشکی ڕاژەی زمانەکەمان. بەو هیوایەی بتوانین، خشتێکی ڕێك و بێ خەوش دابنێین، ئەگەرنا درێغی مەکەن لە ڕەخنە و چەکوشکاری کردنی تا ڕاستیدەکەنەوە.

بۆ پێکانی مەبەست، لە سەرەتا وەك زەمینە خۆشکردنێك، پۆلینی ڕستەمان لە ڕوی دارشتنەوە، بە پۆلینێکی درەختی(محمد-١٥٤) خستوەتەڕو. لە بەشی یەکەمدا، ڕستەی سادەمان تاوتوێکردوە، کە پێکهاتوە لە سێ بەند: بەندی یەکەم، سادەترین ڕستەی کوردی و بەندی

دووەم، ڕستەی سادەی ئاسایی و بەندی سێیەم، ڕستەی سادەی فراوانکراوە. لە بەشی دووەمـدا، ڕستەی ناسادە خراوەتە ڕو، کە لە بەندی یەکەمـدا، باسـی ڕسـتەی لێکـدراو و لـە بەنـدی دووەمدا، باسی ڕستەی ئاوێتە (تێکەڵ) دەکا. لە بەشی سێیەمدا، پـۆلینی ڕسـتەمان لـە ڕوی گەیانـدنی واتـا (ئەرکـە زمانەوانیـەکانی ڕسـتە) گەلاڵـە کـردوە. لـە کۆتاییـدا لیسـتی سەرچاوەکان خراوەتەڕو.

﴿پۆلینکردنی ڕستە﴾

سـەرەتا

باوترین پۆلینەکانی ڕستە، پۆلینکردنی ڕستەیە لە ڕوی دارشـتنەوە (ڕۆنـان)، کـە تیایدا بە پێی ڕادە و چۆنیەتی کەرەسە پێکهێنەرەکانیان، ڕستەکان پۆلین و دابەش دەکرێن. لەم ڕوەوە، زمانەوانان تا ڕادەیەکی زۆر ڕێکن، چ لە ڕوی چۆنیەتی پۆلینکردنی ڕستە بـێ، چ لە ڕوی زاراوەکاری بـێ. لـەم باسـەدا هـەوڵی ئـەوە دراوە، سـەرجەم پـۆلین و بۆچـونەکان کۆبکرێنەوە و یەکبخرێن و بەشە سەرەکی و لاوەکیەکان گەلاڵە بکرێن. وەك لـەم خشـتەیەدا دیارە:

ڕسـتـە								
(١) ڕسـتـەی سـادە			(٢) ڕسـتـەی نـاسـادە					
(أ)	(ب)	(ج)	(أ) ڕستەی لێکدراو				(ب) ڕستەی ئاوێتە (تێکەڵ)	
سادەترین ڕستە	ڕستەی سادەی ئاسایی	ڕستەی سادەی فراوانکراو	هاوڕێك	پێچەوانە	هەڵبژاردە	نـــمرێ	دیارخەری ناو	دیارخەری کار

خشتەی ژمارە (١)

﴿بەشی یەکەم﴾

ڕستەی سادە

ڕستەی سادە، ئەو ڕستەیە کە تەنیا کارێك و پێویستیەکانی ئەو کـارەی تیادایـە(١). جۆری کارەکە ژمارە و ئەرکی توخمەکان(٢) دەستنیشان دەکا. واتە؛ ئەگەر کارەکە تێپـەڕ بـو، دو توخم وەردەگرێ: بکەر و بەرکار. ئەگەر کارەکە تێنە پەڕ بو، یەك تـوخم وەردەگـرێ، کـە نیهادە، بەڵام بە پێی جۆری تێنە پەڕەکە ئەرکی توخمەکە (نیهادەکە) دەگۆڕێ(عەبدوڵڵا{ب}-١٣٢): لە تێنە پەڕی بکەریدا توخمەکە بە ئارەزوی خۆی کارەکە ئە نجام دەدا و دەتوانێ، بیکـا، یـا

نەیکا، یا هەر نەبێ، پێش و دوای بخا، لێرەدا توخمەکە دەبێتە بکەر. لە تێنە پەڕی بەرکاریدا توخمەکە بە ئارەزوی خۆی کارەکە ئەنجام نادا و بەسەریدا دەسەپێ و نە دەتوانێ، خۆی لێ لادا و نە دەتوانێ، پێش و دوای بخا، لێرەدا توخمەکە دەبێتە بەرکار. جیاوازیی نێوان تێپەڕ و تێنە پەڕ ئەوەیە، تێنە پەڕ بکەرنادیاری لێ دروست ناکرێ. جیاوازیی نێوان تێنە پەڕی بکەری و بەرکاریش ئەوەیە، تێنە پەڕی بەرکاری (بە هەمان واتای ڕەگەکە) فەرماندانی لێ دروست ناکرێ(٣).

لە ڕستەی سادەدا دەشێ، پتر لە ناوێك، ڕاناوێك، ئاوەڵناوێك، ئاوەڵکارێك ...هتد هەبێ، بەڵام ناشێ، پتر لە کارێك هەبێ. بۆیە ڕەگی کار بە کۆڵەکەی سەرەکی ڕستە دادەنێین و ڕستە بەوە پێناسە دەکەین، کە **بریتیە لە ڕەگی کار و پێویستیەکانی**.

هەڵبەتە، ڕەگی کار مۆرفیمێکی بەندی(٤) تەوەرەییە (سەرە)، خۆی پێویستیەکانی خۆی هەڵدەبژێرێ. بۆ نمونە: ئەو توخمانەی ڕەگی چاوگی (شکان) هەڵیاندەبژێرێ، جیاوازن لە گەڵ ئەو توخمانەی ڕەگی چاوگی (دڕان) هەڵیاندەبژێرێ. وەك: (شوشە و دار و بەرد و پەنجەرە و پێنوس و ... دەشکێن.)، بەڵام (پەڕۆ و جل و کاغەز و نایلۆن و ... دەدڕێن). کەواتە، کەرەسەی (شکان) دەبێ، سیمای ڕەقی و ورد و خاش بون و دەنگی شکانی هەبێ، بەڵام کەرەسەی (دڕان) دەبێ، سیمای تەنکی و نەرمی و دو لەت بون و دەنگی دڕانی هەبێ. بۆیە ناتوانین، بڵێین: پەڕۆ شکا و شوشە دڕا.

پێویستیەکانی ڕەگی کاریش دو جۆرن:

١ـ پێویستیە سەرەکیەکان: ئەو پێویستیانەن، کە زۆرەکین (إجباری – Obligatory) و ناتوانرێ، لابدرێن. ڕەگی کار، تەنیا دو پێویستیی سەرەکیی هەیە: (مۆرفیمە بەندەکانی کات)، کە بە درشتی کاتی ڕودانی کارەکە دەردەخەن. (ڕاناوە لکاوەکان)، تەنیا ئەوانەی دەگەڕێنەوە بۆ بکەر و بەرکاری ڕستەکە.

ئەم خشتەیەی خوارەوە، سەرجەم پێویستیە سەرەکیەکان دەگرێتە خۆی:

پێویستیە سەرەکیەکانی ڕستە

تەنیا ڕاناوە لکاوەکانی توخمی بکەر، بەرکار		مۆرفیمەکانی کات		
دەستەی یەکەم ڕێککەوتن	دەستەی دوەم خاوەنی	مۆرفیمەکانی کاتی ڕابوردو	کاتی ڕانەبوردو: ئێستا	کاتی ڕانەبوردو: داهاتو
م، ی، Ø ، ین، ن، ن	م، ت،ی،مان،تان،یان	ا، د، ت، ی، و	ە / Ø	ێ / Ø

خشتەی ژمارە (٢)

٢ـ پێویستیە لاوەکیەکان: ئەو پێویستیانەن، کە خۆشەکین (إختیاری – Optional) و دەتوانرێ، لابدرێن. جگە لە پێویستیە سەرەکیەکان، هەمو بەشەکانی ئاخاوتن (ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار، راناو، ...هتد)ی ناو رستە دەگرنەوە. بۆ نمونە، ئەگەر رستەی ژمارە (١)ی خوارەوە کورتبکەینەوە بۆ رستەی ژمارە (٢)، سیمای رستەی هەر دەمێنێ و لە رێزمانیی رستە دەرناچێ:

(١) تۆ دوێنێ بەم گەرمایە و لەو شوێنە قەڵەبالغەدا منت لە چاوەروانیدا کوشت.

(٢) کـوشــــتـمـت.

رستەی دوەم بەم شێوەیە شیدەکرێتەوە، کە بە پێی یاساکانی گوێزانـەوە، فرێـزی کاریەکـە پێش فرێزە ناویەکە کەوتوە:

فـــرێــــزی کـــــاری		فـــرێــــزی نـــــــــاوی	
رەگی کار	مۆرفیمی کاتی رابوردو	راناوی لکاوی بەرکار	راناوی لکاوی بکەر
کوش	ت	م	ت

خشتەی ژمارە (٣)

جۆرەکانی رستەی ســـادە:

وەك لە خشتەی ژمارە (١)دا خراوەتەرو، دەتوانرێ، رستەی سادە دابەشـی ئـەم سـێ جۆرەی خوارەوە بکرێ:

یەکەم – ســـــادەترین رستە:

سادەترین رستەی کوردی، ئەو رستەیە، کە لە تاکە وشەیەك پێکهاتبێ. ئـەو تاکـە وشەیە، لە ئاستی وشەسازیدا، وشەیە. بەڵام لە ئاستی رستەسازیدا، دەبێتە رستە، چـونکە هەمو پێویستیەکانی رستەی تیادایە، وەك: رەگی کار و هەردو پێویستیە سـەرەکیەکەی، کـە مۆرفیمی کات و مـۆرفیمی تـوخمن (رانـاوی لکـاوی بکـەر، بـەرکار). مۆرفیمـەکانی کـات و توخمیش دەشێن، هەریەکەیان مۆرفیمێك بن یان پتر. دەتوانرێ، یاسای دارشتنی ســادەترین رستە کوردیەکان، بە پێی جۆری رەگی کار و دەمکاتەکان، بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشـان بکرێ:

لە کاری تێنە پەردا:

ئەگەرچی دو جۆر کاری تێنە پەرمان هەیە: بکەری و بەرکاری، بەڵام یاسای دارشـتنی رستەیان(کوردستان{ب}-٥١) وەکو یەکە، تەنیا جیاوازییان لەوەدایە، فرێزی نـاوی (نیهـاد)، لـە رستەی تێنە پەری بکەری، دەبێتە بکەر و لە رستەی تێنە پەری بەرکاری، دەبێتە بەرکار. لـە کاری تێنە پەریشدا، هەرگیز رستەی بکەرنادیار دروستناکرێ.

بە پێی دەمکاتەکان، یاسای داڕشتنی سادەترین ڕستە تێنە پەڕەکان، بەم شـێوەیەی خوارەوەن:

١ ـ کاتی ڕابوردو: بە پێی ژمارە و جۆری مۆڕفیمەکانی کات، چەند جۆرێکی هەیە:

ڕابوردی سادە: تەنیا یەك مۆڕفیمی کاتی ڕابوردوی تیادایە(وریا-١٢٧). یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە:

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆڕفیمی کاتی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو (توخم)	
تێنەپەڕی بکەری	یەکەمی تاك	گەڕام	گـەڕ	ا	م	بکەر
	دوەمی تاك	هاتی	هـا	ت	ی	
	سێیەمی تاك	فڕی	فـڕ	ی	Ø	

خشتەی (٤)

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆڕفیمی کاتی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو (توخم)	
تێنەپەڕی بەرکاری	یەکەمی کۆ	خزیین	خـز	ی	ین	بەرکار
	دوەمی کۆ	مردن	مـر	د	ن	
	سێیەمی کۆ	بون	بـ	و	ن	

خشتەی (٥)

ڕابوردی بەردەوام: جگە لە مۆڕفیمی کاتی ڕابوردو، مۆڕفیمێکی کاتی ئێستاشی وەکو پێشگر تیادایە. ئەوەی شایانی باسە، تەنیا مۆڕفیمی کاتی ئێستا لە مۆڕفیمەکانی کات دەتوانێ، ببێتە پێشگر (-ە)، کە ڕەنگە دەنگی (د)ی وەك دیاردەیەکی دەنگسازی کوردی، بکەوێتە پێش و ئەگەر ئەو دەنگە نەبو، وەك هەر دەنگە بزوێنێکی سەرەتا، دەنگی هەمزە (ئـ)ی لە پێش دروستەبێ. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە:

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ئێستا	ڕەگی کار	ڕابوردو	ڕاناوی لکاو (توخم)	
تێنەپەڕی بکەری	یەکەمی تاك	دەسوڕاین	(د)ە	سـوڕ	ا	ین	بکەر
	دوەمی تاك	دەفڕیی	(د)ە	فـڕ	یـ	ی	
	سێیەمی تاك	دەچو	(د)ە	چـ	و	Ø	

خشتەی (٦)

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ئێستا	ڕەگی کار	ڕابوردو	ڕاناوی لکاو (توخم)	
تێنەپەڕی بەرکاری	یەکەمی کۆ	دەخنکاین	(د)ە	خنك	ا	ین	بەرکار
	دووەمی کۆ	دەکەوتن	(د)ە	کـەو	تـ	ن	
	سێیەمی کۆ	دەتۆپین	(د)ە	تـۆپ	یـ	ن	

خشتەی (٧)

ڕابوردوی تەواو: لە ڕابوردوی تەواودا، ئەگەرچی مۆرفیمی کاتی ڕابوردو و ئێستا، وەکو پاشگر بە دوای یەکدا دێن، بەڵام (و)ی مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو (ە)، دەکەوێتە نێوانیان. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	مۆرفیمی ئاوەڵناو	مۆرفیمی ئێستا	ڕاناوی لکاو/ توخم	
تێنەپەڕی بکەری	(١) تاك	وەستاوم	وەستـ	ا	و	Ø	م	بکەر
	(٢) تاك	هاتوی	هـا	تـ	و	Ø	ی	
	(٣) تاك	دانیشتوە	دانیشـ	تـ	و	ە	Ø	

خشتەی (٨)

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	مۆرفیمی ئاوەڵناو	مۆرفیمی ئێستا	ڕاناوی لکاو/توخم	
تێنەپەڕی بەرکاری	(١) کۆ	ماوین	مـ	ا	و	Ø	ین	بەرکار
	(٢) کۆ	گۆڕاون	گـۆڕ	ا	و	Ø	ن	
	(٣) کۆ	مردون	مـر	د	و	Ø	ن	

خشتەی (٩)

بەردەوام تێبینی ئەوە دەکرێ، (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا لە بەر ئەوەی بزوێنێکی کورت و ناسکە و دەرنەکەوتنی نابێتە هۆی واتا گۆڕین، ئەگەر ڕاناوی بە دوادا هات، دەسوێ. بەڵام لە کەسی سێیەمی تاکدا، لەبەر ئەوەی ڕاناو دەرناکەوێ، (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا دەردەکەوێ. ئەم دیاردەیە بە هەمان شێوە لە ڕستەی کاتی ئێستا، فەرماندان، ... هەیە.

ڕابوردوی دور: لە ڕابوردوی دوردا، دو مۆرفیمی کاتی ڕابوردو، وەکو پاشگر بە دوای یەکدا دێن، بەڵام (بـ)ی ڕەگی کاری (بو)ی یاریدەدەر، دەکەوێتە نێوانیان. مۆرفیمی کاتی ڕابوردوی یەکەم، دەگەڕێتەوە بۆ کاری سەرەکی و یەکێکە لەمانە: (ا/د/ت/ی/و)، بەڵام مۆرفیمی کاتی ڕابوردوی دوەم، (و)ە و دەگەڕێتەوە بۆ کاری (بو)ی یاریدەدەر. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕەگی (بون)	(و)ی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو/ توخم	
تێنەپەڕی بکەری	(١) تاك	هەستابوم	هەست	ا	بـ	و	م	بکەر
	(٢) تاك	نوستبوی	نوس	ت	بـ	و	ی	
	(٣) تاك	سوڕابو	سوڕ	ا	بـ	و	Ø	

خشتەی (١٠)

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕەگی (بون)	(و)ی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو/توخم	
تێنەپەڕی بەرکاری	(١) کۆ	شکابوین	شـــک	ا	بـــــ	و	ین	بەرکار
	(٢) کۆ	کەوتبون	کـــەو	تـ	بـــــ	و	ن	
	(٣) کۆ	بوبون	بـــــ	و	بـــــ	و	ن	

خشتەی (١١)

لێرەدا ئەگەرچی دو ڕەگی کار هەن، بەڵام لەبەر ئەوەی هەردوکیان یەك توخم/ (ڕاناوی لکاو) یان هەیە، بە یەك ڕستەی سادە دادەنرێ:

ـــ بوبوم (یەك ڕستەی سادەیە).

ـــ نەبوبوم (یەك ڕستەی سادەیە).

ـــ بوم و نەبوم (دو ڕستەی سادەن).

لە یەکەم و دوەمدا تەنیا یەك (م)ی ڕاناوی لکاویان هەیە، بەڵام لە سێیەمدا، دو (م)ی ڕاناو هەن.

ڕابوردوی خۆزگەیی: لە ڕابوردوی خۆزگەییدا دو مۆرفیمی کاتی ڕابوردو وەکو پاشگر بە دوای یەکدا دێن، بەڵام (بـ)ی ڕەگی کاری (بو)ی یاریدەدەر، دەکەوێتە نێوانیان. مۆرفیمی کاتی ڕابوردوی یەکەم، دەگەڕێتەوە بۆ کاری سەرەکی و یەکێکە لەمانە: (ا/د/ت/ی/و). بەڵام مۆرفیمی کاتی ڕابوردوی دوەم، هەردەم (ا)یە و لە بری ئەوەی وەکو ڕابوردوی دور بواری ڕودانی کارەکە دور بخاتەوە، چەمکی ڕونەدانی (خۆزگەیی) پێ دەبەخشێ. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕەگی (بون)	(ا)ی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو/توخم	
تێنەپەڕی بکەری	(١) تاك	خەوتبام	خـــەو	تـ	بـ	ا	م	بکەر
	(٢) تاك	هەستابای	هەســتـ	ا	بـ	ا	ی	
	(٣) تاك	فـڕیـبـا	فـــڕ	یـ	بـ	ا	Ø	

خشتەی (١٢)

جۆر	ژمارەی کەس	ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕەگی (بون)	(ا)ی ڕابوردو	ڕاناوی لکاو/توخم	
تێنەپەڕی بەرکاری	(١) کۆ	گریابایین	گریـ	ا	بـ	ا	ین	بەرکار
	(٢) کۆ	هەبوبان	هەبـ	و	بـ	ا	ن	
	(٣) کۆ	پسابان	پسـ	ا	بـ	ا	ن	

خشتەی (١٣)

لە ڕابوردوی خۆزگەییدا دەتوانرێ، چەند جۆرێکی دیکە دروستبکرێن، بە پێی پترکردنی مۆرفیمەکانی کات:

١- دوبارەکردنەوەی مۆرفیمی (ا)ی کاتی ڕابوردو و پتر کردنی مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا، کە ڕابوردوی نزیکی خۆزگەیی دروستەکا و بواری چالاکی کارەکە لە ڕابوردوی سادە درێژ دەکاتەوە تا ئێستا. لەم بارەدا پێویستیمان بە (بـ) ناوبڕ دەکا، لە نێوان دو بزوێنی (ا)ی مۆرفیمی کاتی ڕابوردو و (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا.

٢- کاتێ مۆرفیمی (و)ی کاتی ڕابوردو بخرێتە دوای (بـ)ی ڕەگی (هە)بون، واتە؛ فۆرمی خاڵی یەکەم لە ڕابوردوی نزیکی خۆزگەیی دەگۆڕێ بۆ ڕابوردوی دور و بواری چالاکی کارەکە لە ڕابوردوی دور درێژ دەکاتەوە تا ئێستا. لەم بارەشدا، پێویستیمان بە ناوبڕەکەی سەرەوە دەکا. ئەم جۆرەیان لە ڕوی کارەکیەوە، کەمتر بەکاردێ و ڕێژەی بەکارهێنانی هەر جۆرێکیان بە پێی ناوچە و شێوەزارەکان دەگۆڕێ و ڕەنگە لە هەندێ ناوچەدا، هەندێ هاوشێوەی تر جگە لەمانە بەکاربێن.

ڕابوردوی ئاسایی خۆزگەیی	ڕابوردوی نزیکی خۆزگەیی	ڕابوردوی دوری خۆزگەیی
خەوتبام	(بـ)خەوتبامایە	خەوتبو(ا)مایە
هەستابای	(بـ)هەستابایتایە	هەستابو(ا)یتایە
فڕیباØ	(بـ)فڕیباØیە	فڕیبواØیە
گریابواین	(بـ)گریابایینایە	گریابواینایە
هەبوبان	(بـ)هەبوبانایە	هەبوبوانایە
پسابان	(بـ)پسابانایە	پسابوانایە

خشتەی (١٤)

لە ڕستەی تێکەڵدا، ئەم جۆرەیان ڕۆڵی ڕستەی مەرجی دەگێڕێ.(بڕوانە بەشی چوارەم، ڕستەی ئاوێتە).

٢ ــ کاتی ئێستا: مەبەست لە کاتی ئێستا ئەو ڕستانەن، کە تەنیا مۆرفیمی کاتی ئێستایان تیادایە. بواری ڕودانی ئەم جۆرە کارانە دەمی ئاخاوتنە(سعید-٢٩)، واتە؛ لە دەمی ئاخاوتندا ڕودانی کارەکە لە ئارادایە و ئەمەش ئەوە ناگەیێنێ، کە پێشتر کارەکە ڕوینەداوە، یان دواتر ڕونادا، چونکە مەبەستی ڕستەکە تەنیا کاتی ئێستایە. ئەم جۆرە ڕستانە تەنیا لەگەڵ ڕەگی {هە(بون)} دروستدەبن. لەم بارەدا توخم (ڕاناو) دەبێتە بەرکار، چونکە ڕەگی {هە(بون)} تێنە پەڕێکی بەرکاریە. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە:

ڕستە	فریزی ناوی	ڕەگی (هە)بون	مۆرفیمی ئێستا	توخم (ڕاناو)
کوردم	کورد	Ø	Ø	م
پیاوی	پیاو	Ø	Ø	ی
زیرەکە	زیرەک	Ø	ە	Ø
هەین	Ø	+(هە)ی ئەرێ Ø	Ø	ین
نێوەن	نێوە	Ø	Ø	ن

خشتەی (١٥)

لەم جۆرە ڕستانەدا تێبینی ئەوە دەکرێ، کە ڕەگی (هە)بون دەرناکەوێ، چونکە ئەگەر دەرکەوێ، ڕستەکە لە ڕستەی هەواڵدان دەگۆڕێ بۆ ڕستەی داخوازی، یان لە کەسی سێیەمی تاکدا ڕستەکە دەبێتە ڕستەی فەرماندان(٣) بۆ کەسی دوەمی تاك.

دەشێ، لە (هەبون)دا، ڕاناوێکی خاوەنی دوای فرێزە ناویەکە بێ، بەڵام ئەم ڕاناوە ڕۆلی بکەری و بەرکاری نابینێ، بەڵکو تەنیا ڕۆلی دیارخەری (خاوەنێتی) دەبینێ. واتە؛ ئەو توخمەی لە ئارادا هەیە، خاوەندارە و لێرەدا کارەکە هەرگیز نابێتە تێپەڕ. ئەگەر فرێزە ناویەکە بە ئاشکرا دەرنەکەوت، ڕاناوەکە دەکەوێتە دوای پێشگری (هە)، کە فۆڕمی ئەرێیە نەك فرێزی ناوی(عەبدولوەهاب-٣٩-٤٢). وەك:

ڕستە	ف ن	پێشگر	دیارخەر	ڕەگ	مۆرفیمی ئێستا	توخم (ڕاناو)
هەمە	Ø	هە	مـ	Ø	ە	Ø
هەتانە	Ø	هە	تانـ	Ø	ە	Ø
هەیە	ـ	هە	.....	Ø	(یـ) ناوبڕ + ە	Ø
هەیەتی	ـ	هە	یـ←	Ø	(یـ) ناوبڕ + ە	(تـ)ناوبڕ+Ø ی

خشتەی (١٦)

٣ــ <u>کاتی داهاتو</u>: مەبەست لە کاتی داهاتو، ئەو ڕستانەن، کە تەنیا مۆڕفیمی کاتی داهاتویان تیادایە. سادەترین ڕستە (ڕستەی یەك وشەیی)، لەم جۆرە ڕستانەدا بەوە دروستدەبێ، کە (بـ)ی ڕەگی (بون)، ببێتە پێشگری ڕەگی کارێکی سەرەکی و (ێ/Ø)ی مۆڕفیمی کاتی داهاتو و مۆڕفیمی توخم (ڕاناوی لکاو)، ببن بە پاشگر. لێرەدا ئەگەرچی (بـ)ی ڕەگی (بون)، واتای ئارایی خۆی هەر دەمێنێ، بەڵام سیمای ڕەگی کاری نامێنێ، چونکە مۆڕفیمی کات و ڕاناوی بە دوادا نەهاتون. بۆیە لە بری ڕەگی (بون)، دەتوانرێ، پێی بوترێ: مۆڕفیمی ئارایی. بواری چالاکی ئەم جۆرە ڕستانە، دوای کاتی ئێستایە، واتە؛ کاتی ئاییندە، یان داهاتوە. وەك:

ڕستە	مۆرفیمی ئارایی	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	توخم	
بکەڕێم	بـ	گەڕ	ێ	م	بکەر
بسوڕێی	بـ	سوڕ	ێ	ی	
بـ(هـ)ـێ	بـ	(هـ)	ێ	Ø	
بشلەژێین	بـ	شلەژ	ێ	ین	بەرکار
دا(بـ)وەشێن	(بـ)	دا-وەشـ	ێ	ن	
بمرØن	بـ	مر	Ø	ن	

خشتەی (١٧)

لەم فۆڕمەدا چەند تێبینیەك بەرچاو دەكەوێ:

أ- لە ڕوی یاسای داڕشتنەوە، وەكو فۆڕمەكانی ڕابوردو، هیچ جیاوازییەك لە نێوان تێنە پەڕی بكەری و بەركاریدا نابینرێ، تەنیا ئەوە نەبێ، توخمی تێنە پەڕی بكەری دەبن بە بكەر و توخمی تێنە پەڕی بەركاری دەبن بە بەركار.

ب- ئەگەر پێشگرێك لە پێش (بـ)ی مۆرفیمی ئارایی هات، بە زۆری مۆرفیمی ئارایی دەسوێ.

ج- مۆرفیمی (ێ)ی كاتی داهاتو، لە چاوگە تێنە پەڕە (ا)ییەكاندا، لە هەمو كەسەكاندا دەردەكەوێ، بەڵام لە چاوگە تێنە پەڕەكانی تردا، مۆرفیمی (ێ)ی كاتی داهاتو، تەنیا لە كەسی سێیەمی تاكدا دەردەكەوێ، چونكە ڕاناوی لكاو سفرە/Ø.

٤- **<u>كاتی ڕانەبوردو</u>**: كاتی ڕانەبوردو، هەردو كاتی ئێستا و داهاتو دەگرێتەوە (بڕوانە خشتەی ژمارە -٢-). مۆرفیمی (ە)ی كاتی ئێستا، وەكو پێشگر دەكەوێتە پێش ڕەگی كار و لەبەر ئەوەی بزوێنە و لە سەرەتای وشەیە، دەنگی (ئـ) هەمزەی لە پێش دروستدەبێ. لە هەندێ ناوچەشدا دەنگی (د) شوێنی هەمزەكە دەگرێتەوە، بەڵام مۆرفیمی (ێ/Ø)ی كاتی داهاتو وەكو پاشگر دەكەوێتە دوای ڕەگی كار. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە:

لە فۆڕمی ئەم كاتەشدا ئەم تێبینیانە سەرنج ڕادەكێشن:

ڕستە	مۆرفیمی ئێستا		ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	توخم	
دەچم	(د/ئـ)	ە	چـ	Ø	م	بکەر
دەڕۆی	(د/ئـ)	ە	ڕۆ	Ø	ی	
دەنوێ	(د/ئـ)	ە	نو	ێ	Ø	
دەترسێین	(د/ئـ)	ە	ترس	ێ	ین	بەرکار
دەدۆڕێن	(د/ئـ)	ە	دۆڕ	ێ	ن	
دەمرØن	(د/ئـ)	ە	مر	Ø	ن	

خشتەی (١٨)

أ- وەکو تێبینی سێیەم، لە کاتی داهاتو مۆرفیمی (ێ)ی کاتی داهاتو، لە چاوگە تێنە پەڕە (ا)ییەکاندا لە هەمو کەسەکاندا دەرەکەوێ، بەڵام لە چاوگە تێنە پەڕەکانی تردا، مۆرفیمی (ێ)ی کاتی داهاتو، تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدا دەرەکەوێ، چونکە ڕاناوی لکاو سفرە(Ø).

ب- چاوگی (ڕۆیشتن)، یەکێکە لەو چاوگانەی(٦) لە کەسی سێیەمی تاکیش مۆرفیمی (ێ)ی کاتی داهاتو دەرناکەوێ.

ج- لە چاوگی (هاتن)دا، (ها)ی ڕەگی کار دەسوێ و لە هەمو کەسەکاندا، (ێ)ی مۆرفیمی کاتی داهاتو دەرەکەوێ:

هاتن ← دە(Ø)ێم ← دە(Ø)ێی ← دە(Ø)ێØ ← دە(Ø)ێین ← دە(Ø)ێن ← دە(Ø)ێن

لە کاری تێپەڕدا :

تەنیا جیاوازی لە کاری تێپەڕدا ئەوەیە، کە کاری تێپەڕ دو توخم وەردەگرێ، کە بکەر و بەرکارن(یوسف-٥٧). لە ڕابوردودا، دەستەی خاوەنی دەبێتە بکەر و دەستەی ڕێککەوتن دەبێتە بەرکار، بەڵام لە ڕانەبوردودا بە پێچەوانە.

بە پێی دەمکاتەکان، یاسای دارشتنی سادەترین ڕستە تێپەڕەکان، بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١- **کاتی ڕابوردو**: بە پێی ژمارە و جۆری مۆرفیمەکان چەند جۆرێکی هەیە:

ڕابوردی سادە: تەنیا یەك مۆرفیمی کاتی ڕابوردوی تیادایە. لەم جۆرەدا، ڕاناوی بەرکار لە دەستەی ڕێککەوتنە و بە زۆری کەسی سێیەمی تاك وەردەگرێ، کە سفرە و دەرناکەوێ. هەندێ جاریش، ڕاناوی کەسی یەکەمی تاك، یان سێیەمی کۆ دەبنە بەرکار. بەڵام ڕاناوەکانی تر لەم ئەرکەدا، ئاسایی نین و سرکن. ڕاناوی بەرکاریش دەکەوێتە پێش ڕاناوی بکەر، کە لە دەستەی خاوەنیە. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕاناوی بەرکار	ڕاناوی بکەر
کێلام	کێڵ	ا	Ø	م
گرتمت	گر	ت	م	ت
خواردمی	خوار	د	م	ی

خشتەی (١٩)

ڕابوردی بەردەوام: لەم جۆرەدا، تەنیا جیاوازی لەگەڵ تێنە پەڕی بەرکاریدا ئەوەیە، ڕاناوی خاوەنی دەبێتە بکەر و دەکەوێتە نێوان مۆرفیمی کاتی ئێستا و ڕەگی کار، بە مەرجێ هیچ پێشگرێکی تر لە پێش مۆرفیمی کاتی ئێستا نەبێ. ئەگەر هەر پێشگرێکی وەك (نە، هەڵ،

دا، ڕا، سەر، ژێر...) کەوتە پێشەوە، ڕاناوی بکەرەکە بازدەدا بۆ دوای ئەو. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە :

ڕستە	مۆرفیمی ئێستا		ڕاناوی بکەر	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕاناوی بەرکار
دەیناردین	(د/ئـ)	ە	یـ	نار	د	ین
دەمناشتن	(د/ئـ)	ە	مـ	ناشـ	تـ	ن
دەیاندزی	(د/ئـ)	ە	یانـ	دز	ی	Ø

خشتەی (٢٠)

ڕابوردی تەواو: لە ڕابوردوی تەواودا، (و)ی مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو[٧] دوای مۆرفیمی کاتی ڕابوردو دێ، ئینجا ڕاناوی لکاوی بکەر دێ، کە لە دەستەی خاوەنیە و دوای ئەوە (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا دێ، دوای ئەویش ڕاناوی لکاوی بەرکار دێ، کە لە دەستەی ڕێککەوتنە و لەم جۆرەدا بە زۆری هەر کەسی سێیەمی تاك ئەم ڕۆڵە دەبینێ. مۆرفیمی کاتی ئێستاش وەك ڕەفتارە ئاساییەکەی خۆی، تەنیا کاتێ کەسی سێیەمی تاکی بە دوادا دێ، کە لە دەستەی ڕێککەوتن سفرە، دەرەکەوێ و لە ڕاناوەکانی تردا دەرناکەوێ. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە :

ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	مۆرفیمی ئاوەڵناو	ڕاناوی بکەر	مۆرفیمی ئێستا	ڕاناوی بەرکار
هێناومە	هێنـ	ا	و	مـ	ە	Ø
کوشتویانن	کوشـ	تـ	و	یانـ	Ø	ن
گرتویەتی	گر	تـ	و	یـ(ناوبڕ)	ە	Ø تـ(ناوبڕ) ی

خشتەی (٢١)

لە (گرتویەتی)دا، تێبینی ئەوە دەکرێ، کە لە بنەڕەتدا دەبێ، (گرتویە) بێ[٨]، بەڵام لە بەر ئەوەی لە فۆڕمی (گرتویە)دا، ئەرکی (یـ) لە ڕاناوی بکەر دەگۆڕێ بۆ دەنگێکی ناوبڕی نێوان دو بزوێنی (و)ی ئاوەڵناوی کراو و (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا، بۆیە وەرچەرخانێك ڕودەدا و (ی)ی ڕاناوی بکەر، دەچێتە کۆتایی کارەکە، لەم بارەدا، دیسان پێویستی بە ناوبڕێکی تر دەبێ لە نێوان خۆی و (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستای پێشی، چونکە گۆکردنی فۆڕمی (گرتویەی) ئاسان نیە، بە تایبەتی لە ڕەوتی ئاخاوتندا، ئەمجارە، لە بری دەنگی (ی)، دەنگی (تـ) دەبێتە ناوبڕی نێوان ئەم دو بزوێنە.

ڕابوردی دور: لە ڕابوردوی دوردا، وەکو ڕابوردوی سادە، تەنیا جیاوازیی لە گەڵ تێنە پەڕی بەرکاریدا ئەوەیە، ڕاناوی بکەر لە دەستەی خاوەنی دەکەوێتە کۆتایی ڕستەکە. واتە؛ دەکەوێتە دوای ڕاناوی بەرکار لە دەستەی ڕێککەوتن. یاسای داڕشتنی بەم شێوەیە :

ڕستــــە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	ڕەگی (بون)	(و)ی ڕابوردو	ڕاناوی بەرکار	ڕاناوی بکەر
نوسیبوم	نوسـ	یـ	بـ	و	Ø	م
ناردبونی	نار	د	بـ	و	نـ	ی
گرتبومیان	گر	ت	بـ	و	مـ	یان

خشتەی (٢٢)

ڕابوردوی خۆزگەیی: ئەگەر کارەکە تێپەڕ بێ، یاسای دارشتنی سادەترین ڕستەی کـوردی لـە ڕابوردوی خۆزگەییدا بەم شێوەیە:

ڕســــــتە	مۆرفیمی ئارایی	بکەر	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	دوبارەی ئارایی	(ا)ی ڕابوردو	بەرکار
بتگرتبام	بـ	تـ	گـــر	تـ	بـ	ا	م
بیانناسیباین	بـ	یانـ	نــاســ	یـ	بـ	ا	ین
بمانخوێندبا	بـ	مانـ	خوێـنـ	د	بـ	ا	Ø

خشتەی (٢٣)

لەم فۆرمەدا تێبینی ئەوە دەکرێ، کە بواری ڕودانی کارەکە تـەنیا لـە ڕابوردودایـە. بەڵام ئەگەر مۆرفیمی کاتی ئێسـتای بخرێتـە سـەر، بـواری ڕودانەکـە لـە ڕابـوردودا درێـژ دەبێتەوە بەرەو کاتی ئێستا، بەڵام بـە زۆری مـۆرفیمی ئاراییەکـە دوبـارە نابێتـەوە، بـەم شێوەیەی خوارەوە:

ڕســـتــە	مۆرفیمی ئارایی	ڕاناوی بکەر	ڕەگی کار	م. ڕابوردو	بەرکار	(ا)ی ڕابوردو	ناوبر	م. ئێستا
بتگرتمایە	بـ	تـ	گــر	تـ	مـ	ا	یـ	ـە
بیانناسینایە	بـ	یانـ	نـاســ	یـ	ینـ	ا	یـ	ـە
بمانخوێندایە	بـ	مانـ	خـوێـنـ	د	Ø	ا	یـ	ـە

خشتەی (٢٤)

لەم فۆرمەدا، شێوەی ڕابوردوی دوری خۆزگەیی (بتگرتبومایـە، بمانخوێندبوایـە ...) کەمتر بەکاردێ.

٢- کاتی ئێستا: لە کاری تێپەڕدا، ڕستەی کاتی ئێستای لـێ دروستناکرێ، مەگەر بە شێوەی فەرماندان نەبێ، کە لە بەشی چوارەمدا باسی دەکەین.

٣- کاتی داهاتو: سادەترین ڕستەی کاتی داهاتو لە کاری تێپەڕدا، تا ڕادەیـەك لـە کـاری تێنەپەڕی بکەری دەچێ، لەگەڵ جیاوازی ئەوەی ڕاناوی بەرکار لە دەستەی خاوەنی دەکەوێتە دوای (بـ)ی مۆرفیمی ئارایی (ڕەگی بون). وەك:

ڕســـتــە	مۆرفیمی ئارایی	ڕاناوی بەرکار	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	ڕاناوی بکەر
بیگێرØین	بـ	یـ	گــێــر	Ø	ین
بیانسوتێنێ	بـ	یانـ	ســوتـێـنـ	ێ	Ø
بتانبینـØم	بـ	تانـ	بــیـــنـ	Ø	م

لەم فۆرمەدا تێبینی ئەوە دەکرێ، لەو چاوگانەی تێپەڕێنراون(٩)، دو مۆرفیمی کاتی داهاتو هەن، یەکەمیان: مۆرفیمە ڕەسەنەکەی پێش (ن)ی چاوگە تێنە پەڕەکە، کە ئێستا ناتوانێ، ڕۆلی کات بگێڕێ، چونکە (ن)ی چاوگی هەر بە دواوەیە و دوەمیان: ئەو مۆرفیمەی کاتی داهاتو کە دەکەوێتە نێوان (ن)ی چاوگە ڕەسەنەکە و مۆرفیمی ڕاناوی لکاو (توخم)، کە ئەمەیان چەمکی کاتی داهاتو دەبەخشێ.

هەروەها تێبینی ئەوەش دەکرێ، کە مۆرفیمی (ێ)ی کاتی داهاتو، تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدا دەرەکەوێ، چونکە ڕاناوی لکاو سفرە(Ø). تەنیا مەگەر چاوگەکە ناوێزە بێ، وەك: (بڵێم/ی/Ø/ین.. ، بمەوێØ، بتەوێØ، بیەوێØ، بمانەوێØ...هتد)، تەنانەت لە چاوگی ویستندا، ڕۆلی دەستە ڕاناوەکانیش دەگۆڕێ.

ئەو چاوگانەش کە ڕەگەکانیان کۆتایی بە بزوێنە کورتەکەی (ە) دێ و لە کەسی سێیەمی تاکدا درێژدەبێتەوە بۆ بزوێنە درێژەکەی (ا)، لەبەر گرانیی دەربڕین، لە کەسی سێیەمیشدا (ێ)ی کاتی داهاتو دەرناکەوێ. وەك: (بکاØ، بخواØ، بداØ، ببا‌Ø، بشواØ، دابڕواØ، بخاØ، بڕواØ).

هەندێ چاوگیش هەن، لە ئەنجامی گۆڕانکاریی کۆنی مێژویی، (ا)یێکی مۆرفیمی ڕابوردوی کۆنیان لە چاوگەکاندا ماوەتەوە و ئەگەرچی ئێستا ڕۆلی نەماوە، چونکە زۆربەیان (د)ی مۆرفیمی ڕابوردویان بۆ دروستبوە، بەڵام لە ڕانەبوردودا دەبێتەوە (ێ)ی داهاتو و کە ئەم (ێ)یەش ئێستا چەمکی داهاتو نابەخشێ، بەڵام ڕەفتاری کۆنی گۆڕانەکەی هەر دەنوێنێ، وەك: (ناردن ← دەنێرێØ، ژماردن ← دەژمێرێØ، سپاردن ← دەسپێرێØ، بژاردن ← دەبژێرێØ، چاندن ← دەچێنێØ، ..هتد.

٤- <u>کاتی ڕانەبوردو</u>: کاتی ڕانەبوردو هەروەکو لە تێنە پەڕدا، هەردوکاتی ئێستا و داهاتو دەگرێتەوە (بڕوانە خشتەی ژمارە دو). مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا وەکو پێشگر دەکەوێتە پێش ڕەگی کار و لەبەر ئەوەی بزوێنە و لە سەرەتای وشەیە، دەنگی (ئـ) هەمزەی لە پێش دروستەبێ، لە هەندێ ناوچەشدا، دەنگی (د) شوێنی هەمزەکە دەگرێتەوە، بەڵام مۆرفیمی (ێ/Ø)ی کاتی داهاتو وەکو پاشگر دەکەوێتە دوای ڕەگی کار، بەڵام جیاوازیی کارە تێپەڕەکان لەوەدایە، ڕاناوی لکاوی خاوەنی دەبێتە بەرکار و دەکەوێتە دوای مۆرفیمی کاتی ئێستا و پێش ڕەگی کار، ئەگەر هیچ پێشگرێکی تری لە پێش نەبێ. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

رستە	مۆرفیمی ئێستا		بەرکار	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	بکەر
دەیکوژم	(د/ئـ)	ە	یـ	کوژ	Ø	م
دەمگری	(د/ئـ)	ە	مـ	گر	Ø	ی
دەیانهێنێ	(د/ئـ)	ە	یانـ	هێنـ	ێ	Ø

خشتەی (٢٦)

لە فۆڕمی ئەم کاتەشدا وەکو تێبینیەکانی سەرەوەی کاتی داهاتو، مۆڕفیمی (ێ)ی کاتی داهاتو بە هەمان شێوە ڕەفتار دەکا.

لە ڕاستیدا لە بچوکترین ڕستەی سادە (یا ڕستەی سادەی یەك وشەیی)دا، مۆڕفیمە سەربەخۆکانی فرێزە ناویەکان لە ئاستی سەرەوە دەر ناکەون و تەنیا وشەیەك دەمێنێتەوە و نوێنەرایەتی ڕستەکە دەکا. بۆیە جگە لە جۆری کارە گەردانکراوەکان، جۆرێکی تری بچوکترین ڕستەی سادەش دەبیسترێ، ئەویش ئەو تاکە وشانەیە، کە لە وەڵامی ڕستە پرسەکان بەکاردێن. وەك:

ڕستەی پرس	جۆری پرسیار	بچوکترین ڕستەی وەڵامی پرس
ئایا چوی بۆ بازاڕ؟	دەربارەی گشتی	بەڵێ./ نەخێر./ ئا./ نا./ م./ چ.
کێ چو بۆ بازاڕ؟	دەربارەی کەس	ئازاد./ خانزاد./ من./ ئەو.
ئازاد چی کرد؟	دەربارەی کار	ڕۆیشت./ گەڕایەوە./ حەپەسا.
خانزاد چو بۆ کوێ؟	دەربارەی شوێن	بازاڕ./ قوتابخانە./ ماڵ./ سەیران.
کەی چو بۆ بازاڕ؟	دەربارەی کات	دوێنێ./ پێرێ./ دەمێکە.
چۆن چو بۆ بازاڕ؟	دەربارەی چۆنیەتی	خێرا./ هەروا./ نازانم.

خشتەی (٢٧)

دوەم – ڕستەی سادەی ئاسایی:

مەبەست لە ڕستەی سادەی ئاسایی، ئەو ڕستانەن کە جگە لە ڕاناوی ڕێککەوتن، بکەر و بەرکارەکانیان بە ئاشکرا دەردەکەون. واتە؛ وەك مۆڕفیمی سەربەخۆ و بەبێ هیچ وشەیەکی دیارخەر دەردەکەون. بۆیە، ڕستەی سادەی ئاسایی لە کاری تێنەپەڕدا، تەنیا لە دو وشە پێکدێ، وشەیەکیان نیهادە، واتە؛ فرێزی ناویە، (بکەر بێ، یا بەرکار) و وشەی دوەمیان گوزارەیە، واتە؛ فرێزی کاریە، (تێنەپەڕی بکەری بێ، یا بەرکاری)، بەڵام لە کاری تێنەپەڕدا، ڕستەی سادەی ئاسایی لە سێ وشە پێکدێ، دو وشە لە گروپی ناوی، کە یەکەمیان ڕۆڵی بکەر دەگێڕێ و دوەمیان ڕۆڵی بەرکار، وشەی سێیەمیش کارە تێپەڕەکەیە. وەك لەم خشتەیەدا دەردەکەوێ:

ڕستەی سادەی ئاسایی (لە بکەر دیاردا)	
لە کاری تێنەپەڕدا	لە کاری تێپەڕدا
بکەر یان بەرکار + کار	بکەر و بەرکار + کار

خشتەی (٢٨)

مەبەست لە گروپی ناوی، دەشێ، ناو بێ، ئاوەڵناو بێ و لە جێی ناو هاتبێ، یان ڕاناوی سەربەخۆ بێ و لە جێی ناو هاتبێ، ... هتد. وەك لەم نموونانەدا دەرەکەوێ:

ڕستەی سادەی ئاسایی (لە بکەر دیاردا)					
لە کاری تێنەپەڕدا			لە کاری تێپەڕدا		
بکەر یان بەرکار + کار			بکەر و بەرکار + کار		
بکەر	بەرکار	کار	بکەر	بەرکار	کار
من	....	هاتم	من	تۆم	هێنا
منداڵەکەت	....	خەوت	دایکەکە	منداڵەکەی	خەواند
شیرین	....	هەڵدەستێ	شیرین	تەشی	دەڕێسێ
....	ئێمە	شکاین	ئەوان	ئێمەیان	شکاند
....	ئێوە	دۆڕان	ئێوە	پارەتان	دۆڕاند
....	ئەوان	مردن	ئێمە	دوژمنمان	بەزاند

خشتەی (٢٩)

سێیەم - ڕستەی سادەی فراوانکراو:

ڕستەی سادەی فراوانکراو(عەبدوڵا-٥٢)، ئەو ڕستانەن، کە لە کاری تێنەپەڕدا پتر لە دو وشە و لە کاری تێپەڕدا پتر لە سێ وشەن. واتە؛ جگە لە وشەکانی کار و بکەر و بەرکار، وشە سەربارەکانیش بەکار دێن. وەك:

أ ـ لە تێنەپەڕدا:

سادەترین ڕستە : وەرگەڕاØ.

ڕستەی سادەی ئاسایی: ئازاد وەرگەڕاØ.

ڕستەی سادەی فراوانکراو : **ئازادی کوڕی ئەوزادی دراوسێی خۆمان دوێنێ ئێوارەیەکی درەنگ بە ئوتومبێلە سپیەکەی لە پێچەکانی ڕێگەی پیرمام وەرگەڕاØ.**

ب ـ لە تێپەڕدا:

سادەترین ڕستە : وەریگێڕاØ.

ڕستەی سادەی ئاسایی: ئازاد ئوتومبێلەکەی وەرگێڕا.

ڕستەی سادەی فراوانکراو : **ئازادی کوڕی ئەوزادی دراوسێی خۆمان دوێنێ ئێوارەیەکی درەنگ ئوتومبێلە سپیەکەی لە پێچەکانی ڕێگەی پیرمام بە سەرخۆشی وەرگێڕا.**

لەم جۆرە ڕستە سادانەدا، بە زۆری هیچ وشەیەك لە ئاستی ناوەوە نامێنێتەوە و زۆربەی وشەكان لە ئاستی سەرەوەدا دەردەكەون، ئینجا وشەكان دیارخەری فرێزە ناویەكان بن، یان دەرخەرەكانی فرێزی كاری.

ڕێگاكانی فراوانكردنی ڕستەی سادەش زۆرن، لەوانە: هەندێ كەرەسەی پەیوەندی كە دەتوانن، ئەندامەكانی گروپە ناویەكان، لە ناو، ئاوەڵناو، ڕاناو، ... هتد بە یەكەوە ببەستنەوە. وەك:

١- بە هۆی (ی)ی مۆرفیمی پەیوەندی. وەك: ئازادی كوڕی نەوزادی، برای بەهزادی، مامۆستای قوتابخانەی گەڕەگی خۆمان، بە ئوتۆمبێلێكی سوری تاریكی جۆری كوپەیی، تامپۆنێكی خرا پی كرد.

٢- بە هۆی مۆرفیمی (ە)ی بەستن. وەك: كوڕە قوتابیە هەژارە زیرەكە باڵابەرزەكە، بە یەكەم دەرچو.

٣- بە هۆی ئامرازی (و)ی خستنەسەر: هۆزان و هۆنراو و هانا و هێلان، لە قوتابخانە و سەیران و یاریكردن و ماڵەوە هەر بە یەكەوەن.

((پەراوێزەكانی بەشی یەكەم))

١ــ لە زماندا هیچ ڕستەیەك بێ كار نابێ، چونكە ڕستە لە ڕوی واتاوە، بون و نەبونی ڕوداوێك دەگەیێنێ، لە كاتی ڕابوردو بێ، یا ڕانەبوردو (ئێستا + داهاتو). ڕوداویش واتە؛ گەیاندنی بارودۆخی تەنێك، وەستاو بێ یا جوڵاو. هەر بۆیەشە، ڕستە بەبێ توخمێك (فرێزی ناوی) و كارێك (فرێزی كاری) دروستنابێ. دۆخە وەستاوەكە (كە نیشاندانی باری ئێستای توخمەكەیە و تەنیا لە خستنە ڕوی كاتی ئێستای توخمەكە ڕودادەدا) و تەنیا لەم بارەدا ڕەگی چاوگی ئارایی (({هە} بون)) دەتوانێ، ئەم ڕۆڵە بگێڕێ، چونكە لە كاتی ئێستادا دەرناكەوێ، وای لە هەندێ زمانەوانە كوردەكان و ناكوردەكان كردوە باوەڕ بە بونی ڕستەی ناوی (ڕستەی بێ كار) بكەن. هەندێ زمانەوانی تر ڕێچكەی ئەوەیان گرتوە، مۆرفیمی (ە)ی كاتی ئێستا بە كار دابنێن و ناوی (كاری بێهێز)ی لێ بنێن. لە هەمو كارێكی زمانی كوردیدا، دوای ڕەگی كار مۆرفیمی كات دێ و ڕاناوە لكاوەكانیش پێشگر بن، یا پاشگر ڕۆڵی توخمەكان دەردەخەن.

بەراوردی ئەم ڕستانە بكە:

	فرێزی ناوی	ڕەگی چاوگی (بون)	مۆرفیمی كات	ڕاناوی لكاوی ك٢ت١ك
١-	پیاو	بـ ﴿دەرنەكەوتوە﴾	ە ﴿كاتی ئێستا﴾	سفر ﴿دەرنەكەوتوە﴾
٢-	پیاو	بـ ﴿دەركەوتوە﴾	ێ ﴿كاتی داهاتو﴾	سفر ﴿دەرنەكەوتوە﴾
٣-	پیاو	بـ ﴿دەركەوتوە﴾	و ﴿كاتی ڕابوردو﴾	سفر ﴿دەرنەكەوتوە﴾

خشتەی (٣٠)

لە ڕستەی یەکەمدا، ڕەگی کار (ب) دەرنەکەوتوە، ئەگەر دەرکەوێ، ڕستەکە لە هەواڵدانی کاتی ئێستا دەگۆڕێ، بۆ ڕستەی فەرماندان و کەسەکەش لە کەسی سێیەمی تاك دەگۆڕێ بۆ دوەمی تاك.

لە ڕستەی یەکەم و دوەمدا، مۆرفیمەکانی کاتی ئێستا (ە) و داهاتو (ێ)، تەنیا لە کەسی سێیەمی تاك دەردەکەون، چونکە ڕاناوی لکاو سفرە و دەرناکەوێ، بەڵام لە کەسەکانی تر دەرناکەون، چونکە ڕاناوەکان (م/ی/ین/ن/ن) سفر نین و دەردەکەون.

دەشێ، کە مۆرفیمەکانی (ە)ی ئێستا و (ێ)ی داهاتو لە ڕستەیەکدا، ڕۆڵ ببینن، ئەو کاتە ڕستەکە دەبێتە کاتی ڕانەبوردو. وەك: (پیاو ە+ب+ێ+سفر)، یان (ە+ب+ێ+سفر بە پیاو). هەروەها دەشێ، مۆرفیمەکانی ئێستاو ڕابوردو لە ڕستەیەکدا، ڕۆڵ ببینن، ئەو کاتە دەبێتە کاتی ڕابوردوی بەردەوام. وەك: (پیاو ە+ب+و+سفر)، یان (ە+ب+و+سفر بە پیاو).

٢ـ زاراوەی (توخم)مان لە بری (کەس) بەکارهێنا، چونکە وا باوە، (کەس) بە زۆری واتای مرۆڤ دەبەخشێ، بەڵام ئەو کەرەسانەی ڕۆڵی بکەر، یا بەرکار دەبینن لە ڕستەدا، مەرج نیە، هەردەم مرۆڤ بن، دەشێ گیانەوەرێ، یان بێ گیانێك بێ، بۆیە ویستمان زاراوەی (توخم) هەمو فرێزە ناویەکان بگرێتەوە.

٣ـ لەم خشتەیەدا، بە بێ پێشگر و پاشگرەکانی وەك (هەڵ-، دا-، ڕا-، وەر-، ... -ەوە، ...) پۆلینی زۆربەی چاوگەکان دەخەینەڕو:

چاوگی تێپەڕ	تێنە پەڕی بکەری	چاوگی تێنە پەڕی بەرکاری
کوتان، پەستان، هەڵێنجان، دان، کێشان، پێکان،	وەستان، چەرخان،	چەسپان، قەپان، ڕوتان، سوتان،
پێوان، شێلان، کێڵان، هێڵان، نان، هێنان، ...	دامەزران، گوزەران،	فەوتان، ترنجان، قنجان،
گرتن، گەستن، بێشتن، پاراستن، خواستن، خستن،	تۆران، پاڕان-،	گونجان، گرمخان، ڕوخان، خوران،
پەرستن، ڕستن، گواستن، بەستن، بیستن، ویستن،	سوڕان، گەڕان،	شۆران، وێران، پچڕان، دڕان، زڕان،
لێستن، ناشتن، ڕشتن، چەشتن، هاژۆشتن، شوشتن،	لەوەڕان، سازان،	دۆڕان، زان، ترازان، برژان، بۆرژان،
کوشتن، کرۆشتن،فرۆشتن، ڕۆیشتن، هاوێشتن، وتن،	کرۆزان، نوزان،	ڕژان، کوژان، شلەژان، هەژان،
پەنداوتن، ئاخاوتن، ئەنگاوتن، پالاوتن، ...	گژان، ئاڕسان،	تاسان، پسان، ترسان، گیرسان،
بژاردن، شاردن، ژماردن، ناردن، خواردن، بردن،	کاوان، دوان،	ئاوسان، خەسان، خوسان، نوسان،
کردن، بوردن، کەندن، خوێندن، ستاندن،	خولان، جوڵان،	ئایسان، نەخشان، ترشان، ڕشان،
ڕەتاندن، ڕیخاندن، چەراندن، درکاندن،	ژیان، گریان،	کشان، داڕوشان، درەوشان، داوەشان،
تەکاندن، سەنگاندن، لاواندن، نواندن،	ڕامان،	تلیشان، قلیشان، ئێشان، لەقان،
خایاندن، قیژاندن، چیڕاندن، لوراندن،	هاتن، نوستن،	شلەقان، بریقان، تکان، بزرکان،
گرماندن، بۆڕاندن، زیڕاندن، زریکاندن،	گەیشتن، خەوتن،	شکان، لکان، دامرکان، خلیسکان،
میاواندن، قیڕاندن، حیلاندن، نەڕاندن، شیڕاندن،	سرەوتن، ...	خنکان، تروکان، شەکان، پەشۆکان،
فیکاندن، چریکاندن، جریواندن، لەنگاندن،	حەپین، لەوچین،	توان، ڕوان، بزوان، شێوان، گوان،
چرپاندن، گماندن، قاسپاندن، قوقاندن، ...	باڕین، زەڕین،	لوان، تلان، کولان، گلان، کوڵان،
پاچین، قاچین، شاخین، هاڕین، بڕین، چڕین،	فڕین، پەڕین،	مان، ڕمان، ڕوخان، پەلمان، کڕان،
سڕین، سرین، کڕین، گۆڕین، دزین، دۆزین، مژین،	وەڕین، خوڕین،	دلۆپان، ...
تۆژین، ناسین، واسین، پرسین، نوسین، تاشین،	نازین، گەوزین،	بارین، خزین، ڕزین، لەرزین،
بەخشین، دۆشین، گوشین، لوشین، پۆشین، کۆشین،	گرژین، خشین،	بەزین، تەزین، تۆپین، تەقین،

نۆشین، گلۆفین، مـاڵین، کـوڵین، زانـین، سمـین، توانین، ڕوانین، ڕنین، پشکنین، چـنین، ئـاخنین، ژەنین، هۆنین، بینین، ... درون، سون، جون، هەنون، گرون، فەرمون،	چـەقین، جـەنگین، ناڵین، کەنین،	تۆقین، چـڵەکین، کـوکین، پـژمین، گەنین، مەیین، خەملین، ... پشکوتن، کەوتن، ... بون، هەبون، ... مردن، ...

تێبینی ئەوە دەکرێ، هەندێ جار، بە گۆڕینی گیرەکەکان، یان گۆڕانی واتـا، پۆلی هەندێ چاوگ بگۆڕێ. هەندێ چاوگ دەتوانن، لە گەڵ دو پۆل ڕەفتا بکەن (تێنە پەڕی بکەری و بەرکاری)، وەك: (گریـان، ژیـان، کشان ...):

ـــ تەنە ڕەقەکان بە گەرما دەکشێن. (تێنە پەڕی بەرکاری).

ـــ بە گەرما پلەی گەرما هەڵدەکشێ و بە سەرما دادەکشێ.

ـــ هێزەکانی هاوپە یمانان دوای ڕزگارکردنی کوێت کشانەوە. (تێنە پەڕی بەرکاری).

ـــ بە هاوین کۆچەرەکان بەرەو کوێستان هەڵدەکشێن و بە زستان بەرەو گەرمیان دادەکشێن.

هەروەها تێبینی ئەوە دەکرێ، ڕستەی فەرماندان، لە تێنە پەڕی بەرکاری دروسـتناکرێ. ئەگـەر دروستکرا، واتـای چاوگەکە دەگۆڕێ. وەك: کاتێ دایکێك بە منالەکەی دەڵـێ: (بتۆپـە)، واتــای مـردن و تۆپین نادا، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە، (بخەوە). هەندێ جار، بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی، دەتوانرێ، جۆرێك لە فەرماندان لە (بون) دروستبکرێ، بەڵام ئەو کاتە (بون) واتـای (گواستنەوە لـە دۆخێکـەوە بـۆ دۆخێکی تر، یان - بون بە ...) دەدا، ئەك ئاراییـ« عەبدولوەهاب-٤٤ـ٤٧». وەك: ببە بە پیاو، یـان ببـە پیـاو، پیاو بە، کە ڕەنگە فەرمان پێ کراوەکە لە ئارادا (لە بوندا) پیاو بێ، بەڵام ڕەفتاری پیاوانە نەبێ، یـان کە دەوترێ: (لە خوا بترسە!)، لێرەدا (ترسان)ەکە بێ خواست، یان نائەرەزومەندانـە (لا إیـرادی) نیـە. ئەمە ئەوە ناگەیێنێ، کە فەرماندان لە تێنە پەڕی بکەری واتـای تر نادا، وەك: (هەستە لە خەو ئەی لاوی کورد ...)، لێرەدا واتـای بنجی ڕستەکە (بێدار بونەوەیە لە نوستن) و واتـا خوازراوەکەشی (وشیار بونەوەیە لە بێ ئاگایی)، بەڵام لە فەرماندانی تێنە پـەڕی بـەرکاری، واتــا بنجیەکـە دەرناکـەوێ و تـەنیا واتــا خوازراوەکەی دوەم دەرەکەوێ.

جگە لەمەش بە زۆری لە تێنە پەڕە بکەریەکان، توخمەکە سودمەند دەبێ، یان زیانی پـێ ناگـا. بەڵام بە زۆری لە تێنە پەڕیە بەرکاریەکان، توخمەکە زیانی پێ دەگا. لەم دیاردەی زیـان پێگەیشـتنەدا، چاوگی {هە(بون)} ناوێزەیە. ئەگەرچی چاوگی {هە(بون)}، هەردەم تێنە پـەڕێکی بەرکاریـە، چـونکە توخمەکە ناتوانێ، ڕۆلیکی بکەریی ئارەزومەندی ڕەها بگێڕێ لە بون یا هەبونی شتێك. ئەگەر بە ئارەزوی توخمەکە بێ، بەم شتە ڕازی نابێ و داوای بالاتر دەکا، بۆیە زۆربـەی بـە ناچـاری سوپاسـگوزاری بـون و هەبونەکانیەتی. بۆ نمونە: کە قوتـابیەك دەڵێ: (دەبم بە مامۆستا.)، ئەمە بارودۆخەکە ناچاری کردوە، کە مامۆستایەتی هەڵبژێرێ، ئەگەر لە دەستی بێ، دەبێتە وەزیر، یا پاشـا. دەڵێن (فیرعـەون) پاشـای جیهان بو، داوای خوایەتی دەکرد.

ناوێزەیی {هە(بون)} لەوەدایە: توخمەکە لە بـون و هـەبونی شـتە باشـەکان، وەك: سـامان و خۆشی و ... هتد زەرەرمەند نابێ، بەڵام لە بون و هەبونی شتە خراپەکان، وەك: هەژاری و خەم و ناخۆشی

و ... هتد زیا نمەند دەبێ. بۆ نمونە: کە دەڵێین: (مناڵەکە بو.)، نازانین، ژیانی ئەو مناڵە چـۆن دەبـێ؟!
لەم بارەیەوە خەیام دەڵێ:

هاتن بە دەستی خۆم نەبو هێنایانم، دەرچونە دەریش چۆن و کەیە؟ نازانم.
خۆزگە! نە هاتبام، نە چوبام، نە ببام، لەم گێرە و کێشەدا ڕەحەتبا گیانم.

٤ ـــ هەرگیز ڕەگی کار وەك مۆرفیمێکی سەربەخۆ دەرناکەوێ، ئەگەر دەرکەوت، وەك ڕەگی کار ڕەفتار ناکا.
بۆ نمونە: (دزەکە شتێکی دزی.) لێرەدا (دز)ی یەکەم ناوە و جیاوازە لە (دز)ی دوەم کە ڕەگی کارە.

٥ ـــ (و)ی مۆرفیمی ناوەڵناوی کراو، مۆرفیمێکە، هێمایە بۆ کەسێکی نادیار، کە کارێکی بەسەردا هاتبێ. واتە؛ هێمای بەرکارێکی نادیارە. بە پێچەوانەی مۆرفیمی (ر)ی بکەر نادیـار، کـە هێمایـە بـۆ کەسـێکی نادیار، کە کارێکی ئەنجام دابێ، یا ئەنجام بدا. واتە" جگـە لـەوەی هـەردوکیان دەتـوانن، ناوەڵنـاوی دەسکرد دروستبکەن، وەك: ناوەڵناوی کراوی (سوتاو، مردو، ڕزیو، دانیشتو....)، یان ناوەڵناوی بکـەری (نوسەر، سوتێنەر، تێکدەر، نامەبەر....)، جیاوازییان لەوەدایە لە ڕسـتەدا، (و)ی مـۆرفیمی ناوەڵنـاوی کراو تەنیا لە ڕستەی ڕابوردودا بەکاردێ، وەك: (پوشەکە سوتاوە. نامەکە نوسراوە. کابرا کوژراوە....)، بەڵام دەتوانرێ، بە (ر)ی مۆرفیمی ناوەڵناوی بکەر، ڕستەی ڕابوردو و ڕانەبوردوی لە بکـەر نادیـاردا پـێ دروستبکرێ، وەك: (پوشەکە سوتێنرا/ دەسوتێنرێ. نامەکە نوسرا/ دەنوسرێ. کابرا کوژرا/ دەکوژرێ....).

مۆرفیمی ناوەڵناوی کراو، لە دیالێکتی ناوەڕاستدا (و)ە، لە دیالێکتی ژورودا، دەبێتە (ی) و لـە دیالێکتی خوارودا، دەبێتە (گ). وەك:

سوتاوە، مردوە، هاتوە، ..... (دیالێکتی ناوەڕاست)
سـۆتیە، مـریـە، هـاتیە، ..... (دیالێکتی ژورو)
سوزیاگە، مردگە، هاتگە ..... (دیالێکتی خوارو)

٦ ـــ چاوگێکی تێنە پەڕ و شەش چاوگی تێپەڕ هەن، لەبەر ئەوەی لە بنەڕەتدا ڕەگەکانیان بـە بـزوێنی (ە) کۆتایی دێ، لە هەمو کەسەکان، تەنانەت لە کەسی سێیەمی تـاکیش مـۆرفیمی (ێ)ی کـاتی داهـاتو دەرناکەوێ، لە بری ئەوە، لە بەر ئـەوەی لـە کەسـی سـێیەمی تاکدا ڕانـاو دەرناکـەوێ، (ە)ی بزوێنـە کورتەکەی کۆتایی ئەم ڕەگانە، درێژ دەبێتەوە و دەبێتە (ا)ی بـزوێنی درێـژ. هـەروەها ئـەو چـاوگانەی ڕەگەکانیان بە (وە) کۆتایی دێ، ئەم دو دەنگی (و) و (ە)یە، جگە لـە کەسـی سـێیەمی تـاك، لـە هـەمو کەسەکانی تر لێکدەدەن و دەبن بە (ۆ). واتە: (و + ە ← ۆ) ئەمانەش دیاردەی دەنگسازین و پەیوەندییان بە واتاوە نیە. چاوگەکانیش ئەمانەن:

چاوگ	ڕەگی بنەڕەت		یەکەمی تاک	دوەمی تاک	سێیەمی تاک	یەکەمی کۆ	دوەمی کۆ
ڕۆیشتن	ڕەوتەن	ڕوە	دەڕۆØم	دەڕۆØی	دەڕواØØ	دەڕۆØین	دەڕۆØن
بردن	بەردەن	بە	دەبەØم	دەبەØی	دەباØØ	دەبەØین	دەبەØن
کردن	کەردەن	کە	دەکەØم	دەکەØی	دەکاØØ	دەکەØین	دەکەØن
خواردن	خوەردەن	خوە	دەخۆØم	دەخۆØی	دەخواØØ	دەخۆØین	دەخۆØن
دان	دادەن	دە	دەدەØم	دەدەØی	دەداØØ	دەدەØین	دەدەØن
شوشتن	شوەردەن	شوە	دەشۆØم	دەشۆØی	دەشواØØ	دەشۆØین	دەشۆØن
هاژۆشتن	هاژوەشتەن	هاژوە	دەهاژۆØم	دەهاژۆØی	دەهاژواØØ	دەهاژۆØین	دەهاژۆØن
خستن	خستەن	خە	دەخەØم	دەخەØی	دەخاØØ	دەخەØین	دەخەØن

خشتەی (٣١)

٧ ـــ جیاوازی نێوان ئاوەڵناوی کراو و ئاوەڵناوی سروشتی لە دو خاڵدا دەردەکەوێ:

١- ئاوەڵناوی کراو، سیما و ئاوەرۆکێکی نوێ دەداتە پاڵ کەسەکە. واتە؛ لە بنەڕەتدا نەبوە و لە ڕابوردودا کارەکەی بە سەردا هاتوە. وەك: سوتاو، وەستاو، ڕژاو، دڕاو، دانیشتو، مەییو، ترشاو،....هتد. بەڵام ئاوەڵناوی سروشتی، سیما و ئاوەرۆکەکەی سروشتیە و لە بنەڕەتدا هەبوە. وەك: جوان، باش، خراپ، شیرین، ترش، قەڵەو، کورت....هتد.

٢- ئاوەڵناوی کراو، لە کاری تێپەڕی بکەردیار ئەگەر وشەیەکی لێکدراو نەبێ، بە دەگمەن دروستدەکرێ. وەك: گورگان خواردو، ماران گەستو، گرتوخانە....)، بەڵام لە بکەر نادیاردا، بە ئاسانی دروستدەکرێ. وەك: نوسراو، کوژراو، سوتێنراو....هتد.

٨ ـــ بۆ ڕونکردنەوەی فۆڕمی (ـــ ەتی)، بەراوردی ئەم ڕستانە بکە:

چاوگی (هەبون) لە گەڵ (ڕاناوی ڕێککەوتن)

فرێزی ناوی	پێشگری ئەری	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	مۆرفیمی کاتی ئێستا	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن
من	هە	Ø	Ø	م
تۆ	هە	Ø	Ø	ی
ئەو	هە	Ø	یـ(ناوبڕ)+ە	Ø

چاوگی (هەبون) لە گەڵ (ڕاناوی خاوەنی + ڕاناوی ڕێککەوتن)

فرێزی ناوی	پێشگری ئەری	ڕاناوی لکاوی خاوەنی	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	مۆرفیمی کاتی ئێستا	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	وەرچەرخان
من	هە	مـ	Ø	ـە	Ø	
تۆ	هە	تـ	Ø	ـە	Ø	
ئەو	هە	یـ	Ø	ـە	Ø	تـ (ناوبڕ)+ی

خشتەی (٣٢)

لە کەسی سێیەمدا دەبینین، کاتێ ڕاناوی خاوەنی پتر دەبێ، هاوشێوەی بەرامبەرەکەی (بە بێ ڕاناوی خاوەنی) دەبێ، کە لەوێشدا فۆڕمەکە بریتیە لە (هەیە ← هە + Ø + یـ (ناوبڕ) + ە + Ø)، ئینجا کە ڕاناوی خاوەنی پتر دەبێ، فۆڕمەکە هاوشێوەی یەکەم دەبێ و دەبێتە (هەیە ← هە + یـ + Ø + ـە + Ø)، بۆیە بۆ ڕزگاربون لە لێلواتایی، وەرچەرخانێك ڕودەدا و وادادەنرێ، کە هەردو فۆڕمەکە هاوشێوەن، بەم شێوەیە (ی)ی ڕاناوی لکاو لە فۆڕمی دوەم، یەکسان دەبێ بە (ی)ی ناوبڕ لە فۆڕمی یەکەم، بەم شێوەیە پێویستیمان بە (ی)ێکی ڕاناوی لکاوی خاوەنی دەبێ، تاکو لە فۆڕمەکەدا خاوەنێتی کەسی سێیەمی تاك بنوێنێ و ئەم (ی)یەی ڕاناوی لکاوەکە، دەچێتە کۆتایی فۆڕمەکە و دەبێتە (هەیەی)، بەڵام

لە نێوان هەردو بزوێنەکەی کۆتایی، پێویستیمان بە ناوبڕێـك دەبێ و لـەم بـارەدا دەنگـی (تــ) ڕۆڵـی ناوبڕەکە دەبینێ و فۆڕمەکە دەبێتە (هەیەتی). لە سەرجەم دارشتنە هاوشێوەکانی ئـەم فۆڕمـەدا، ئـەم دیاردەیە دوبارە دەبێتەوە. وەك:

راناوی رێککەوتن					راناوی خاوەنی +راناوی رێککەوتن						وەرچەرخان
فرێزی ناوی	نەرێ پێشــگری	رەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا مۆرفیمی	راناوی لکاوی رێککەوتن	فرێزی ناوی	نەرێ پێشــگری	راناوی لکاوی خاوەنی	رەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا مۆرفیمی	راناوی لکاوی رێککەوتن	
من	برا	Ø	Ø	م	ئەو	برا	مـ	Ø	ـە	Ø	
تۆ	برا	Ø	Ø	ی	ئەو	برا	تـ	Ø	ـە	Ø	
ئەو	برا	Ø	یـ(ناوبڕ)+ە	Ø	ئەو	برا	یـ	Ø	ـە	Ø	تـ (ناوبڕ)+ی

خشتەی (٣٣)

هەروەها دەتوانی، بەراوردی بکەی لە گەڵ گۆڕینی کەسەکانی تر، کە وەرچەرخان نیە:

راناوی رێککەوتن					راناوی خاوەنی +راناوی رێککەوتن						وەرچەرخان
فرێزی ناوی	نەرێ پێشــگری	رەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا مۆرفیمی	راناوی لکاوی رێککەوتن	فرێزی ناوی	نەرێ پێشــگری	راناوی لکاوی خاوەنی	رەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا مۆرفیمی	راناوی لکاوی رێککەوتن	
من	برا	Ø	Ø	م	من	برا	تـ	Ø	Ø	م	
تۆ	برا	Ø	Ø	ی	تۆ	برا	مانـ	Ø	Ø	ی	
ئەو	برا	Ø	یـ (ناوبڕ)+ە	Ø	ئەو	برا	یانـ	Ø	ـە	Ø	

خشتەی (٣٤)

٩ ـــ لە کرداری تێپەڕاندندا، ئەگەر بـە وردی سـەرنجی ڕۆنـانی چـاوگ بـدەین، دەبیـنین، بـە گشـتی پێکهاتون لە (ڕەگ+مۆڕفیمی کاتی ڕابوردو+ {ن} ی چاوگ). ئەم {ن} ی چاوگە، {ن} ێکی کۆی ئاسـاییە و هەمو ئەو ئەگەری ڕودانانە کۆ دەکاتەوە، کە ڕەگی کارەکە لە ڕابوردودا دەشێ ڕویاندابێ. بۆیـە {ن} ێکـی کۆی بێ لایەنە و ناگەڕێتەوە بۆ هیچ توخمێك، ئەم بێلایەنیەشە وایکردوە، مۆڕفیمی کاتی ڕابوردوی پێش {ن} ی چاوگ نەتوانێ، لە چاوگدا ڕۆڵی خۆی ببینێ، چونکە توخمێـك نیـە، تـاکو ڕەگـی کارەکـەی پـێ ڕا پەڕێنرێ. ئاشکرایە، کە {ن} ی چاوگ چاڵی سێیەمی چاوگ پڕ دەکاتەوە، کە لـە کـاتی گەردانکردنـدا ئەم چاڵە دەبێتە شوێنی توخمەکان. واتە؛ {ن} ی چاوگ شوێنی توخمەکانی پڕ کردۆتەوە و هەر کاتێـك لادرا، توخمێك دێتە شوێنی. بۆیە، لێرە دەگەینە ئە نجامێك، ئەگەر لە چاوگە تێنە پەڕەکاندا، {ن} ێکی تری چاوگ بخەینە دوای {ن} ی بنەڕەتی چاوگە تێنە پەڕەکان، ئەوا چـاڵێکی تـر، بـۆ تـوخمێکی تـر، زیادەبێ و بەمەش توانای چاوگە تێنە پەڕەکە لە بەڕێوەبردنی توخمێك دەگۆڕێ بۆ دو توخم. واتە؛ کارەکە لە تێنە پەڕ، دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ.(عەبدوڵلا١٢٠ـ١٢٦). وەك: (سوتـان ← سوتـانن ← سوتـانـ م/ ت/ ی/ مـان/ ..)، (وەسـتـان ← وەسـتـانن ← وەستانــ م/ ت/ ی/ مـان/ ..)، بـەڵام تێبـینی ئـەوەش دەکـرێ، ئـەو چـاوگە تێنە پەڕانەی مۆڕفیمەکانی کاتی ڕابوردویان (ا) نیە، واتە؛ (ا)یی نین، مۆڕفیمی کاتی ڕابوردوی (ا) دێتە جێی ئەلۆمۆڕفەکەی تری. واتە؛ چاوگەکە دەگۆڕێ بۆ چاوگی (ا)یی، ئینجـا (ن)ێکـی تـر دەخرێتـە دوای

{ن}ی یەکەمی چاوگەکە و دەبێتە تێپەڕ، وەك : (خزین ← خزان ← خزانن)، (مـردن ← مـران ← مـرانن) (تەقین ← تەقان ← تەقانن) ... هتد. جگە لـە شـێوەزاری سـلێمانی لـە شـێوەزارەکانی تـری دیـالێکتی ناوەڕاستدا، (د)ێك دەکەوێتە نێوان هەردو {ن}ی چاوگەکە، کە ڕۆلیکی ئاسانکردنی گۆکردن دەبینێ لـەم شێوەزارانەدا و جگە لەمەش، دەبێتە مۆڕفیمی کاتی ڕابوردوش، هەرچی (ا)ی مۆڕفیمە یەکەمەکـەی کـاتی ڕابوردوە، لە بەر ئەوەی لە دوای گەردانکردنیشدا {ن}ـە ڕەسەنەکەی چاوگی هەر بە دوادا دەمێنێ، بۆیـە لە ڕوی گەیاندنی واتا ڕۆلی نامێنێ، بەلام ڕەفتاری خۆی هەر دەنوێنێ، واتە؛ لە ڕابوردودا هەر (ا) دەبێ و لە ڕانەبوردودا دەبێتە (ێ)ی داهاتو. وەك:

أ ــ لە ڕابوردو:

ڕســــــتە		ڕەگی تێپەڕ	مۆڕفیمی ڕابوردو	بەرکار	بکەر
ســــوتاندØی	←ــــــ	ســوتان +	د +	Ø +	ی

لەم جۆرە چاوگە تێپەڕێنراوانەدا، تێبینی ئەوە دەکرێ، کە ڕەگی چاوگە تێپەڕێنراوەکە یەکسانە بە خودی چاوگە ڕەسەنە تێنە پەڕەکە، کە لـەم نمونەیـەدا (سـوتان)ە. ئـەم ڕەگـەش لـە خـودی خۆیـدا پێکهاتوە لە: ڕەگ (سوت) + مۆڕفیمی کاتی ڕابوردو (ا) + نونی چاوگ (ن).

ب ــ لە ڕانەبوردو:

ڕســــــتە		مۆڕفیمی ئێستا	بەرکار	ڕەگی تێپەڕ	مۆڕفیمی داهاتو	بکەر
دەیسوتێنێØ	←ــــــ	(ئـ/د) ە +	یـ +	ســــوتێنـ +	ێ	+ Ø

تەنیا جیاوازی لە نێوان ئەم ڕەگە لە ڕابوردو و ڕانـەبوردودا، گـۆڕانی مـۆڕفیمی کاتەکەیـە لـە ڕابوردو بۆ داهاتو، کە لەم بارەدا، ڕۆلی کات ناگێڕن، چونکە نونی چاوگیان بە دوادا هاتوە و ئەمەش بـە هۆی ئەوەی، نونی چاوگ، نونێکی کۆی بێ لایەنە و ناگەڕێتەوە بۆ هیچ توخمێك.

﴿بەشی دوەم﴾

رستەی ناسادە

ڕستەی ناسادە ئەو ڕستانەن، کە پتر لە کارێکیان تیادایە و دەبن بە دو بەش:

(٢) ڕســــــتەی نــاســــــادە					
(أ) ڕستەی لێکدراو				(ب) ڕستەی ناوێتە (تێکەڵ)	
هاوڕێك	پێچەوانە	هەڵبژاردە	ئـــەرێ	پارستەی دیارخەری ناو	پارستەی دیارخەری کار

خشتەی (٣٥)

یەکەم ــ ڕســـتەی لێکدراو:

ڕستەی لێکدراو، ئەو جۆرە ڕستانە دەگرێتەوە، کە پتر لە کارێکیـان تێدایـە و هـەر کارێك ڕستەیەکی سەربەخۆ پێکدەهێنێ، بەلام بەشدارییەکی هاوبەش لە نێوانیانـدا هەیـە، وەك هاوبەشیکردن لە هەمان فرێزی ناوی، چ بکەر بێ، چ بەرکار، یان بەشداریکردن لە ڕوی

کاتی ئەنجامدانی کارەکان ...هتد. ئامرازە لێکدەرەکانیش ڕۆلێکی گرنگ دەگێڕن لە پۆلینکردنی پەیوەندیی نێوان ڕستە سادە لێکدراوەکان(رفیق-٨٨). بۆیە دەتوانرێ، ڕستەی لێکدراو بە پێی ئامرازەکان یان بە پێی کاتی ڕوودانی کارەکانیان دابەش بکرێن:

أ ـ پۆلینکردنی ڕستەی لێکدراو بە پێی ئامرازە لێکدەرەکان:

دەتوانرێ، ڕستە لێکراوەکان بە پێی ئامرازە لێکدەرەکان بکرێن بە چوار جۆر:

١- ***لێکدراوی هاوڕێک***: (و، ئینجا، ئەوجا، ئەوسا، هەروەها، وێرگول{،} ...)

ئەو جۆرە ڕستانە دەگرێتەوە، کە لە ڕوی ئەنجامدانی کاری ڕستەکانیان هاوڕێکن و کاری هەمو ڕستە لێکدراوەکان لە شێوەی ئەرێن و هەمان ئاراستە وەردەگرن. باوترین ئامرازی لێکدەری ئەم جۆرە ڕستانەش، ئامرازی (و)ە. جگە لەوەی کە دەشێ، ئەم جۆرە ڕستانە بە ئامرازی (ئینجا/ ئەوجا/ ئەوسا/ هەروەها)ش لێکبدرێن(Randolph-٢٠٧)، بەلام هەندێ جار بێ ئامرازیش لێکدەدرێن و لە نوسیندا وێرگولێك {،} لە نێوانیان دادەنرێ. وەك:

ـــ هێلان لە خەو هەلسا و دەموچاوی شوشت و جلەکانی کردەبەری و چو بۆ قوتابخانە.

دەتوانرێ، لە جێی هەر (و)ێکی لێکدەر، هەر یەکێ لەم ئامرازە لێکدەرانەی خوارەوە (ئینجا/ ئەوجا/ ئەوسا/ هەروەها/..)، دابنرێ:

ـــ هێلان لە خەو هەلسا ئینجا/ ئەوجا/ ئەوسا/ هەروەها/ {،}/.. دەموچاوی شوشت و....

یان دەشێ، هیچ دانەنرێ، و وێرگولێك لە شوێنیان دابنرێ:

ـــ هێلان لە خەو هەلسا، دەموچاوی شوشت، جلەکانی کردەبەری، چو بۆ قوتابخانە.

لێرەدا، جگە لە ئامرازە لێکدەرەکان، دو فاکتەری تریش بونەتە هۆی بە یەکەوە بەستنەوەی ئەم ڕستانە، کە یەکەمیان ـ هاوبەشیکردنە لە بکەر، کە (هێلان)ە و دوەمیان ـ هەمو کارەکان لە ڕابوردوی سادەن و یەك لە دوای یەك ڕویانداوە.

٢- ***لێکدراوی پێچەوانە***: (بەلام، ئەگەرچی، هەرچەندە، لەگەڵ ئەوەشدا کە، ...)

ئەو جۆرە ڕستانە دەگرێتەوە، کە ڕوودانی ڕستەی دوەم پێچەوانەی ئەنجامی ڕستەی یەکەمە(کوردستان{ج}-٤٥). واتە؛ ئەگەر لە ئەنجامی ڕوودانی ڕستەی یەکەم چاوەڕێی ڕوودانی ئەرێی ڕستەی دوەم بین، ئەوا بە پێچەوانە دەبێتە نەرێ و ئەگەر چاوەڕێی نەرێ بین، دەبێتە ئەرێ. وەك:

ـــ هۆنراو زیرەکە، بەلام ناخوێنێ.

ـــ ئەگەرچی/ هەرچەندە/ لەگەڵ ئەوەشدا (کە)/ هۆنراو زیرەکە، (بەلام) ناخوێنێ(١).

ـــ ئەگەرچی/ هەرچەندە/ لەگەڵ ئەوەشدا (کە)/ هۆنراو ناخوێنێ، (بەلام) زیرەکە.

واتە؛ زیرەك بون و نەخوێندن، دو کرداری ئاڕاستە پێچەوانەن، بەلام بە یەکەوە هاتون.

لەم نمونەیەی خوارەوەدا ڕونتر دەرەکەوێ، کاتێ یەکێك نەخۆش بێ، ناچێ بۆ قوتابخانە، بەڵام لەم جۆرە ڕستە لێکدراوانەدا، کارەکە پێچەوانەیە:

ـــ (ئەگەرچی/ هەرچەندە/ لەگەڵ ئەوەشدا (کە)/..) هۆزان نەخۆشە، کەچی/ بەڵام هەر دێ بۆ قوتابخانە.

٣- *لێکدراوی هەڵبژاردە*: (یا/ یان/ یا ... یا / یان ... یان).

ئەم جۆرە ڕستە لێکدراوانە، بە زۆری لە دو ڕستەی سادە پێکدێن و لە کاری هەردو ڕستەکەدا، تەنیا کاری یەکێکیان ئەنجام دەدەرێ و لە هەردوکیان یەکێ هەڵدەبژێردرێ، بۆیە ناوی هەڵبژاردەیان لێنراوە. بە تەنیا بە ئامرازی ﴿یا(ن)﴾ لێکدەدرێن، یاخود لە سەرەتای هەردو ڕستەکە دوبارە دەبێتەوە و دەبێتە ﴿یا(ن) .. یا(ن)﴾. ئەمەش پتر لە پەندی پێشینان بەرچاو دەکەوێ. وەك:

ـــ یا دانیشە، یان بڕۆ./ دانیشە یا بڕۆ.

ـــ یا دەبی بە خانی خانان، یا دەبی بە پوشی بانان.

ـــ یا زانا بە، یا پرسا بە.

٤- *لێکدراوی نەرێ*: (نە ... نە)

هەندێ جار، لێکدراوی دو نەرێشی پێ دەوترێ، کە بە زۆری لە دو ڕستەی نەرێ پێکدێ و هیچیان جێبەجێ ناکرێن و بە هۆی ئامرازی (نە ... نە) لێکدەدرێن و ئامرازی (و)ی لێکدەریش دەتوانێ بەشداری لێکدانی ئەم جۆرە ڕستە لێکدراوانە بکا. لە پەندی پێشینانیش زۆر دەبیسرێ. وەك:

ـــ نە دەمرێ (و) نە چاك دەبێ.

ـــ نە دادەنیشێ، نە دەڕوا.

ـــ نە شیری حوشتر، نە دیداری عەرەب.

ـــ نە ساڵی دو بەهار، نە پیاوی گوێ بە گوار، نە ژنی جوجکەدار.

ب ـ پۆلینکردنی ڕستەی لێکدراو بە پێی دەمکاتی کارەکانیان:

دەشێ، ڕستەی لێکدراو، بە پێی کاتی ڕودانی کاری ڕستە سادەکان بکرێتە دو جۆر: ڕستەی لێکدراوی هەمان کاتی و ڕستەی لێکدراوی پێش و دوا:

جۆری یەکەم - ڕستەی لێکدراوی هەمان کاتی:

ئەو ڕستە لێکدراوانە دەگرێتەوە، کە کاری ڕستە سادەکانیان لە هەمان کاتدا ڕودەدەن و دەتوانین، سێ بەشیان لێ جیا بکەینەوە:

١- **لێکدراوی هاوڕوداو:** کاری سەرجەم ڕستە سادەکانی ئەم جۆرە ڕستە لێکدراوانە، لە کاتێکی دیاریکراودا ڕودەدەن. واتە؛ هەمو کارەکان لە هەمان دەمکاتدان و هەمویان بە یەکەوە ڕودەدەن. ئەگەرچی لەم جۆرە ڕستە لێکدراوانەدا تێبینی ئەوە دەکرێ، کە ڕستەی یەکەم زەمینەیەك خۆشدەکا بۆ ڕودانی ڕستەکانی تر. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی (بە زۆری جگە لە ڕستەی یەکەم)، دەتوانرێ، شوێنی هەمو ڕستە سادەکانی تر بە ئاسانی ئاڵوگۆڕ بکرێن. وەك:

ـــ هەمومان کورد بوین، هەندێکمان بوین بە زەرد، هەندێکمان بوین بە سەوز، هەندێکمان بوین بە سور، هەندێکمان بوین بە سپی.

ـــ ئەی کوردینە پیاوی باش بن، یەکبگرن، ئەم هەلە لەدەسمەدەن، ئاگاداری خۆتان بن، پشتی یەکتر بەرمەدەن.

ـــ جاران ڕژێم دەیگرتین، ئازاری دەداین، کیمیا بارانی دەکردین، ئەنفالی دەکردین، لە سێدارەی دەداین، وڵاتە زلهێزەکانیش دەنگیان نەدەکرد.

٢- **لێکدراوی یەك ڕوداو:** ئەم جۆرە ڕستە لێکدراوانە، بە زۆری لە دو ڕستەی سادە پێکدێن و تەنیا کاری یەکێ لە هەردو ڕستەکە ڕودەدا و جێبەجێ دەکرێ. بە زۆریش ئەم جۆرە ڕستانە لە شێوەی فەرماندان دەبن:

ـــ یا لەم لا بە، یان لەولا بە، چیتر ئەملا و ئەولا مەکە.

ـــ زانا بە، یا پرسا بە.

ـــ لە ئەنجامی ئەم ڕەفتارەت، یا دەتکەن بە خانی خانان، یا دەتکەن بە پوشی بانان.

٣- **لێکدراوی ڕونەداو:** لەم جۆرە ڕستە لێکدراوانەدا، کاری هیچ لە ڕستە سادەکان ڕونادا و جێبەجێ ناکرێ، چونکە هەمو کارەکان لە دۆخی نەرێدان و بە زۆریش ئەم جۆرە ڕستە لێکدراوانە لە دو ڕستەی سادە پێکدێن، کارەکان، کەمتر لە ئاستی سەرەوە دەردەکەون، بە تایبەتی لە پەندە کوردیەکاندا:

ـــ نە پێڵاوی تەنگ، نە ماڵی بە جەنگ.

ـــ نە ساڵی دو بەهار، نە پیاوی گوێ بە گوار، نە ژنی جوجکەدار.

ـــ مناڵە چەقاوەسوەکەی دراوسێمان، نە دەخوێنێ، نە کارێك دەکا، نە گوێڕایەڵی دایك و باوکی دەبێ.

جۆری دوەم – <u>ڕستەی لێکدراوی پێش و دوا:</u>

ئەو ڕستە لێكدراوانە دەگرێتەوە، كە كاری ڕستە سادەكانیان یەك لە دوای یەك ڕوودەدەن. واتە؛ كاری یەكەم دەستپێدەكا، دوای ئەو كاری دووەم و ئینجا كاری سێیەم و ... هتد. وەك:

ـــ ڕا پەڕینمان دەستپێكرد، ئینجا كۆچڕەومان كرد، دوایی پەڕلەمان و حكومەتی هەرێمان دروستكرد و بڕیاری فیدڕالیمان ڕاگەیاند.

ـــ كابرا بۆ ڕیش چو، كەچی سمێڵیشی نایە بانی.

ـــ ڕژێمی سەددام شەڕی كوردی كرد، ئینجا شەڕی ئێرانی دەستپێكرد، پاشان كوێتی داگیركرد، دواجار لە گەڵ هاوپەیمانان كەوتەشەڕ.

<u>دووەم ـــ ڕستەی ئاوێتە (تێكەڵ):</u>

ڕستەی ئاوێتە، یا تێكەڵ ئەو جۆرە ڕستە ناسادانە دەگرێتەوە، كە لە پتر لە ڕستەیەكی سادە پێكدێن و لە هەمو ڕستە سادەكاندا، تەنیا ڕستەیەكیان سەرەكیە (Independent Clause) و ناتوانرێ، لابدرێ، كە (شارستە)ی پێ دەوترێ. سەرجەم ڕستەكانی تر لاوەكین (Dependent Clause) و دەتوانرێ، لابدرێن(F.S.Scott-١٦٣)، كە (پارستە)یان پێ دەوترێ و هەرپارستەیەك، كەرەسەیەكی ڕستەی سەرەكی ڕونتردەكاتەوە و دیاریدەخا، بۆیە سەرجەم پارستەكان دیارخەرین. ئەو پارستانەی فرێزە ناویەكان ڕوندەكەنەوە، پارستەی دیارخەری ناوین (٢) و ئەوانەی فرێزە كاریەكە ڕوندەكەنەوە، پارستەی دیارخەری كارین:

١- <u>***پارستەی دیارخەری ناو:***</u>

پارستەی دیارخەری ناو، ئەو جۆرە ڕستە لاوەكیانە دەگرێتەوە، كە ناوێك لە ناوەكانی ڕستەی سەرەكی (شارستە) پتر ڕوندەكەنەوە و دیاریدەخەن. بۆیە بە پێی ڕۆڵ و ئەركی ناو لە ڕستەدا، ئەم جۆرە پارستانە، دەكرێن بەم بەشانەی خوارەوە:

یەكەم - پارستەی دیارخەری بكەر:

لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا، پارستە لایەنێكی بكەری شارستە ڕوندەكاتەوە و دەبێتە دیارخەری بكەری شارستە. بكەریش لە ڕۆنانی ڕستەی كاری تێپەڕ و كاری تێنەپەڕی بكەری دەردەكەوێ:

أ - بكەر لە كاری تێپەڕ:

	فریزی ناویی شارستە (بکەر)	پارستەی ناویی دیارخەری بکەر	فریزی کاریی شارستە
١	ڕژێمی بەعس،	کە ئێستا لە زبڵدانی مێژودایە ،	نیو سەدە کوردی چەوساندەوە.
٢	هاوڕێکەمان،	کە ساڵێکە کراوەتە بەرپرس ،	کۆشکێکی مەرمەڕی دروستکرد.
٣	مۆبایل،	کە ئامێرێکی زۆر بچوك و تازەیە ،	پەیوەندیەکانی ئاسانتر کردوە.

خشتەی (٣٦)

لەم نمونانەدا ئاشکرا دیارە، کە هەر یەکە لە پارستەکانی ناویی دیارخەری بکەر، وەسفی لایەنێکی بکەری شارستەکە دەکا و ڕونیدەکاتەوە. بۆ نمونە، پارستەی (کە ساڵێکە لە زبڵدانی مێژودایە)، وەسفی بکەری شارستەکەی دەکا، کە (ڕژێمی بەعس)ە و ئەوانی تریش بە هەمان شێوە.....

ب - بکەر لە کاری تێنە پەڕی بکەری:

	فریزی ناویی شارستە (بکەر)	پارستەی ناویی دیارخەری بکەر	فریزی کاریی شارستە
١	ئەو دیلە	ی کە چەند ساڵە چاوەڕێی دەکەین ،	دوێنێ هاتەوە.
٢	پاڵەوانەکەمان	کە زۆر لاف و گزافی لێدەدا ،	لە سەرەتای جەنگەکە هەڵهات.
٣	ئەو پێشمەرگانە	ی کە زۆر ئازا و دڵسۆز بون ،	ئێستا زۆربەیان دانیشتون.

خشتەی (٣٧)

لەم ڕستانەدا کارەکانی (هاتەوە، هەڵهات، دانیشتون) تێنە پەڕی بکەرین و فریزە ناویەکانیان (ئەو دیلە، پاڵەوانەکەمان، ئەو پێشمەرگانە) دەبن بە بکەری شارستە و هەریەکەیان بە پارستەی بەرامبەری وەسفکراوە.

دوەم - پارستەی دیارخەری بەرکار:

لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا پارستە لایەنێکی بەرکاری شارستە ڕوندەکاتەوە و دەبێتە دیارخەری بەرکاری شارستە. بەرکاریش (ئەو توخمەیە کە، کارێکی بەسەردا دێ) لە شێوەی ڕۆنانی سێ جۆرە ڕستەدا دروست دەبێ:

أ - بەرکار لە کاری تێپەڕ:

	شارستە		پارستەی دیارخەری بەرکار
		بەرکار	
١	سەددام	هەڵەبجە	ی بۆردومانکرد، کە هیرۆشیمای کوردستانە.
٢	ئەبوجەعفەر	بەغدا	ی دروستکرد، کە پایتەختی عێراقە.
٣	شای ئێران	پێشەوا	ی لە سێدارە دا، کە سەرکۆماری مەهاباد بو.

خشتەی (٣٨)

لەم نمونانەی سەرەوەدا دەردەکەوێ، کە هەر یەکە لە پارستەکانی ناویی دیارخەری بەرکار، وەسفی لایەنێکی بەرکارەکەی شارستە دەکا و ڕونیدەکاتەوە. بۆ نمونە پارستەی (کە

هیرۆشیمای کوردستانە)، وەسفی بەرکاری شارستەکەی دەکـا، کـە (هەڵە بجە)یـە و ئـەوانی تـریش بە هەمان شێوە.....

ب - بەرکار لە کاری تێنە پەڕی بەرکاری:

فریزی ناویی شارستە (بـەرکـار/ کـارا)	پارستەی ناویی دیارخەری بەرکار/کارا	فریزی کـاریی شـارسـتـە
١ بـارزانـی،	کە ناودارترین سەرکردەی کوردە،	لە ساڵی ١٩٠٣ لە دایك بوە.
٢ سـوپای عـێراق،	کە لـە سوپا بە هێزەکانی جیهان بو،	لە جەنگی کەنداو خراپ شـکا.
٣ گـــۆران،	کە شـاعیرێکی ناوداری کورد بو،	بە نەخۆشی شێر پەنجە مرد.

خشتەی (٣٩)

لەم نمونانەی سەرەوەدا، فرێـزە ناویـەکان بۆیـە بونەتـە بـەرکار، چـونکە کـاری شارستەکانیان (بوە، شکا، مرد) تێنە پەڕی بەرکارین، واتە؛ فرێزە ناوی (نیهاد)ەکانیان بە ئارەزوی خۆیان کارەکانیان ئە نجام نەداوە، بەڵکو بەسەریاندا هاتوە.

تەنانەت هەندێ جار، ڕەگی کاری بون (وەك لە ڕسـتەی هەواڵـدانی کـاتی ئێسـتا) دەبێتە مۆرفیمی سفر و دەرناکەوێ، لەم بارەشدا فرێزە ناویەکەی هەر بەرکارە:

فریزی ناویی شارستە (بـەرکـار/کـارا)	پارستەی ناویی دیارخەری بەرکار/کارا	فریزی کاریی شارستە
١ کـــورد،	کە نەتەوەیەکی ئاشتی خوازو بێلایەنە،	بێ پشــتو پەنایە.
٢ مــێـگـر،	هـاویـنـەهـەوارێـکـی زۆر خۆشـە،	شــەقامی نیە.
٣ هـەولـێـر،	کە پایتەختی هەرێـمی کوردسـتانە،	مزگەوتی یەکجار زۆرە.

خشتەی (٤٠)

لەم ڕستانەی سەرەوەدا، (بـ)ی ڕەگی چاوگی (بون)، یـان (هـەبون) دەرنەکـەوتوە و شوێنی لە هاوکێشەی ڕیزبەندی مۆرفیمەکان بەم شێوەیە دەردەکەوێ:

پشتوپەنایە = (پشتوپەنا) فرێزی ناوی / بـەرکاری بـە یاریـدە + (بـ) ڕەگـی کـار، کـە دەرنەکەوتوە، (چونکە دەرکەوێ ڕستەکە دەبێتە فەرماندان) + (یـ) ناوبڕی نێوان دو بزوێتە + (ە) مۆرفیمی کاتی ئێستایە + ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك، کە سفرە و دەرنەکەوتوە و دەگەڕێتەوە بۆ (کورد).

دەشێ، شارستە ڕستەیەکی یەك وشەیی بێ و ڕەگی چاوگی (بون)ی تیـا دەرنەکـەوێ. وەك لە ڕستەکانی (دیارە، هەڵبەتە، ئاشکرایە، .....):

شـارسـتـە	پارسـتـەی دیارخـەری بەرکار
١ ئاشـکرایەø،	کە دوژمنانی کورد دژی ئازادیی کوردسـتانن.
٢ هـەڵبـەتـەø،	کە کـورد گـەلـێکی بێ پشـتـیوانـە.
٣ دیـــارەø،	کە بەرژەوەندیەکان بنەمای پەیوەندیی گەلانن.

خشتەی (٤١)

دەشێ، (بـ)ی ڕەگی (بون) لە شارستەدا لەم خشتەیەی خوارەوەدا ڕونبکرێتەوە:

	شارستە	فریزی ناوی	ڕەگی بون	مۆرفیمی نێستا	ڕاناوی لکاو
١	ناشکرایەø،	ناشکرا	بـ ← ø	(یـ ناوبڕە) + ـە	ø بەرکار
٢	هەڵبەتەø،	هەڵبەتە	بـ ← ø	ـە	ø بەرکار
٣	دیارەø،	دیار	بـ ← ø	ە	ø بەرکار

خشتەی (٤٢)

لێرەدا ڕاناوی لکاو دەبێتە بەرکار، چونکە کارەکە تێنە پەڕی بەرکاریە.

سێیەم - پاڕستەی دیارخەری بەرکاری بە یاریدە:

لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا، پاڕستە، لایەنێکی بەرکاری بە یاریدەی شاڕستە ڕوندەکاتەوە و دەبێتە دیارخەری بەرکاری بە یاریدەی شاڕستە. وەك:

	شارستە		پارستە	فریزی کاری شارستە
	فریزی ناوی	بەرکاری بە یاریدە		
١	هێلان	بە نوتومبێلەکەی،	کە تازەی کڕیبو،	هات.
٢	نامەیەکم	بە هۆنراودا،	کە کوڕە گەورەمە،	بۆ ناردی.
٣	شیعرێکم	لەو دەفتەرە	ی،کە تازەی کڕیبو،	بۆی نوسیەوە.

خشتەی (٤٣)

٢- *پارستەی دیارخەری کار (ئاوەڵکاری)*:

پاڕستەی دیارخەری کار، ئەو جۆرە ڕستە لاوەکیانە دەگرێتەوە، کە کاری ڕستەی سەرەکی (شاڕستە) پتر ڕوندەکەنەوە و دیاری دەخەن، بۆیە بە پێی ڕۆڵ و جۆری ڕونکردنەوەکەیان دەکرێن بەم بەشانەی خوارەوە:

یەکەم - پاڕستەی دیارخەری کات:

لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا، پاڕستە، کاتی ڕودانی کاری شاڕستە ڕوندەکاتەوە، بە پەیوەستکردنی بە کارێکی کات زانراو. واتە؛ کاتی ڕودانی کاری پاڕستە زانراوە و بە هۆی ئەوەوە، کاتی ڕودانی کاری شاڕستەش دەزانرێ و دەتوانرێ، شاڕستە و پاڕستەش پاش و پێش بکرێن. بە زۆری لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا ئامرازی لێکدەری (کە) بەکاردێ. وەك:

	پارستەی دیارخەری کات	شارستە
١	کە من هاتم،	ئەو لەوێ بو.
٢	کە تۆ دەچوی،	من دەگەڕامەوە.
٣	کە کار لە کار ترازا،	برا دەبێتە برازا.

خشتەی (٤٤)

دوەم - پاڕستەی دیارخەری هۆ:

ئەم جۆرە پارستانە، هۆی ڕودانی کاری شارستە دەردەخەن و بە زۆری ئامرازە لێکدەرەکانی (چونکە، لەبەرئەوەی، لەبەرئەوەی کە) تیایاندا بەکاردێن و دەتوانرێ، بە ئاسانی شوێنی شارستە و پارستە ئاڵوگۆڕ بکرێن. وەك:

	پارستەی دیارخەری هۆ	شارستە
١	چونکە یەکناگرین،	سەرناکەوین.
٢	لەبەرئەوەی ئاستی زانستیمان نزمە،	کورد زانای تیا هەڵنەکەوتوە.
٣	لەبەرئەوەی قسەکانی حەق و ڕەقن،	لای کاربەدەستان پەسەند نیە.

خشتەی (٤٥)

سێیەم - پارستەی دیارخەری ئەنجام:

ئەم جۆرە پارستانە، ئەنجامی ڕودانی کاری شارستە دەردەخەن و بە زۆری ئامرازە لێکدەرەکانی (بۆیە، لەبەرئەوە) تیایاندا بەکاردێن و دەتوانرێ، بە ئاسانی شوێنی شارستە و پارستە ئاڵوگۆڕ بکرێن. وەك:

	شارستە	پارستەی دیارخەری ئەنجام
١	یەکناگرین،	بۆیە سەرناکەوین.
٢	ئاستی زانستیمان نزمە،	لەبەرئەوە زانامان تیا هەڵنەکەوتوە.
٣	قسەکانی حەق و ڕەقن،	لەبەرئەوە لای کاربەدەستان پەسەند نیە.

خشتەی (٤٦)

شایانی باسە، پارستە دیارخەرەکانی هۆ و ئەنجام پێچەوانەی یەکترن. واتە؛ ئەگەر شارستە و پارستەکانیان ئاڵوگۆڕ بکەین، لەگەڵ گۆڕینی ئامرازە لێکدەرەکانیان، پارستەکانی هۆ و ئەنجام ئاڵوگۆڕ دەبن.

چوارەم - پارستەی دیارخەری ئامانج:

ئەم جۆرە پارستانە، ئامانجی ڕودانی کاری شارستە دەردەخەن و بە زۆری ئامرازە لێکدەرەکانی (بۆ ئەوەی، تا، هەتا، تاکو، هەتاکو، ...) تیایاندا بەکاردێن. وەك:

	شارستە	پارستەی دیارخەری ئامانج
١	کورد تێدەکۆشن،	بۆ ئەوەی مافی چارەنوسی دابین بکا.
٢	ئێمە ڕاپەڕین،	تاکو کوردستان ڕزگار بکەین.
٣	کابرا ئەو هەمو مەراییە دەکا،	تا بیکەن بە شتێك.

خشتەی (٤٧)

پێنجەم - پارستەی دیارخەری پێوانە:

ئەم جۆرە پارستانە، بڕ و ڕادە و پێوانەی ڕودانی کاری شارستە دەردەخەن. واتە؛ بوار و سنوری کارکردنەکەی دەستنیشاندەکەن. بە زۆری ئامرازە لێکدەرەکانی (کە، تا، هەتا،

تاکو، هەتاکو...) تیایاندا بەکاردێن. جگە لەمەش، لە شارستەدا دیارخەرێکی نادیاری پێوانە وەك (بە ڕادەیەك، هێندە، ئەوەندە ...) لە پێش ئاوەڵناوی شارستەکە هاتوە و ئەرکی پارستە دەرخستن و سنوردارکردنی ئەو دیارخەرەیە. هەر ئەم دیارخەرانە دەبنە خاڵی سەرەکیی جیاکردنەوەی پارستەی دیارخەری پێوانە، لە پارستەی دیارخەری ئامانج. وەك:

	شارستە	پارستەی دیارخەری پێوانە
١	کوردستان بە ڕادەیەك ڕازاوەیە،	کە هەر باسی ناکرێ!.
٢	کەلوپەلەکان هێندە گران بون،	کە نەمتوانی هەڵیانبگرم.
٣	کچەگاوان ئەوەندە جوان بو،	تا برای خۆشی حەیرانی دەبو.

خشتەی (٤٨)

شەشەم - پارستەی دیارخەری مەرج:

ئەم جۆرە پارستانە، مەرجی ڕودانی کاری شارستە دەردەخەن و بە زۆری ئامرازی لێکدەری (ئەگەر/گەر) تیایاندا بەکاردێ. وەك:

	پارستەی دیارخەری مەرج	شارستە
١	ئەگەر گوڵ نی،	درکیش مەبە.
٢	(ئەگەر) پشتت سەفین بێ،	تف لە ئاسن بکە.
٣	گەر خودا دەستمان بدا،	کوردستان یەکدەخەینەوە.

خشتەی (٤٩)

لەم جۆرە ڕستە ئاوێتانەدا، پارستە دەبێتە ڕستەی مەرج و شارستەش دەبێتە وەڵامی مەرج(ئازاد-٨١).

((پەراوێزەکانی بەشی دوەم))

(١) ئەگەرچی لە هەندێ سەرچاوەی وەك (سینتاکسی ڕستەی تێکەڵ، د. کوردستان موکریانی، لاپەڕە (٤٥)دا، ئەم جۆرە ڕستەیە بە تێکەڵ دانراوە، بەڵام ئەم جۆرە ڕستانە لێکدراون و تێکەڵ نین، چونکە:

١- دەتوانرێ، بە لای کەمەوە یەکێ لە ئامرازە لێکدەرەکان لابدرێ:

ـــ (ئەگەرچی) هۆنراو زیرەکە، (بەڵام) ناخوێنێ.

ـــ ئەگەرچی هۆنراو زیرەکە، ناخوێنێ.

ـــ هۆنراو زیرەکە، بەڵام ناخوێنێ.

٢- هیچ ڕستەیەك وەسفی بەشێکی ڕستەکەی تر ناکا و لە بنەڕەتدا ڕستە سادەکان بەم شێوەیەن:

ـــ هۆنراو زیرەکە.

ـــ هۆنراو ناخوێنێ.

(٢) لە ڕێزمانی دێریندا، هەڵەیەکی باو کراوە، ئەویش داننانە بە بونی پاڕستەی ناوی. واتــە؛ پاڕسـتە ڕۆلی ناوێکی شاڕستە دەگێڕێ، ئینجا ناوەکە بکەر بێ، یان بەرکار. پاڕستەکانیش ناونراون بە (پاڕستەی جێگری بکەر)، یان (پاڕستەی جێگری بەرکار)، وەك: ﴿ پاڕستەی نــاوی ئــەو پاڕســتانەن، کــە جێگــەی ناوێك لە شاڕستەدا دەگرنەوە، ئەو ناوانەش کە دەشێ، ئەم جۆرە پاڕســتەیە جێگــەیان بگرێتــەوە، یــان (بکەر)ن، یان (بەرکار)ن، کەواتە پاڕستەی ناوی دو جۆرە:-

١- پاڕستەی جێگری بکەر:-

١- ئاشکرایە، (کە) ئیمپریالیزم دژی ئازادیی گەلانە.

٢- دیارە، (کە) هەرێم ئەمساڵ دەردەچێت.

٢- پاڕستەی جێگری بەرکار:-

١- وتم، (کە) توخنی بێگانە مەکەون.

٢- ناتوانم، (کە) ئەم کارە بکەم. ﴾(عەبدوڵلا-٨١).

لە ڕاستیدا، ئەم پاڕستانە جێگەی هیچ ناوێك لە شاڕستەدا ناگرنەوە، بەڵکو هەمویان بــەرکارە دەرنەکەوتوەکەی شاڕستە (کە کەسی سێیەمی تاکــە و ڕاناوەکــەی ســفرە) ڕوندەکەنــەوە و دەریدەخــەن. شاڕستەکان بەم شێوەیە شیدەکرێنەوە:

شاڕستە	فریزی ناوی	ناوبڕ	ڕەگی (بون)	مۆرفیمی ئێستا	ڕاناوی ک٣تاک
ئاشکرایە	ئاشــکـرا	یـ	Ø	ـە	Ø
دیــــارە	دیـــــار	....	Ø	ـە	Ø

خشتەی (٥٠)

لێرەدا، پاڕستەکە بوەتە دیارخەر، بۆ ڕاناوە سفرەکەی کەسی سێیەمی تاك.

هەروەها لە ڕستەی ﴿ وتم، (کە) توخنی بێگانە مەکەون. ﴾دا، شاڕستەی (وتم،) بەم شێوەیە:

وتم = (و) ڕەگی کار + (ت) مۆرفیمی کاتی ڕابوردو +Ø ڕاناوی ک٣تاك بەرکار + (م) ڕاناوی بکەر.

دیسان لێرەدا، پاڕستەکە، بەرکارە سفرەکەی کەسی سێیەمی تاکی ڕونکردۆتــەوە، کــە — چــی - وتــوە؟ و بوەتە دیارخەری بەرکار.

هەروەها لە ڕستەی ﴿ناتوانم، (کە) ئەم کارە بکەم ﴾دا، شاڕستەی (ناتوانم)، بەم شێوەیە:

ناتوانم = (نا) ئامرازی نەرێیە + (ی)ی ڕاناوی بەرکار سواوە + (توان) ڕەگی کار + (ێ)ی مۆرفیمی کاتی داهاتو دەرنەکەوتوە + (م) ڕاناوی بکەر.

لێرەشدا، پاڕستە، بەرکاری شاڕستەی ڕونکردۆتەوە، کە ئەو شتەی ناتوانێ، بیکا، چیە؟.

﴿بەشی سێیەم﴾

پۆلینی ڕستە لە ڕوی گەیاندنی واتا (ئەرکە زمانەوانیەکانی ڕستە)

جگە لە پۆلینکردنی ڕستە لە ڕوی ڕۆنان و داڕشتنەوە، هەروەك لە بەشەکانی پێشەوە باسکرا، دەتوانرێ، لە ڕوی ئەرکی گەیاندنی واتا و مەبەستیش پــۆلین بکــرێ، کــە هەنــدێ جار، لە ڕوی ناوەڕۆك(کوردستان-٦٠)، یان کردە قسەییەکانیشی(قیس-٢٨) پــێ دەوتــرێ. زۆربــەی

زمانەوانە کوردەکان، هەر لە زوەوە ئەم دابەشەیان کردوە و لەم ڕوەوە، تەنیا چوار بەشیان لە یەك جیاکردۆتەوە: ڕستەکانی (هەواڵگەیاندن، پرسیار، فەرماندان و سەرسوڕمان)، بەڵام بە زۆری لایەنی داڕشتن و واتایان لە یەك جیا نەکردۆتەوە، هەرچەندە لە یەك ترازاندنیان کارێکی ئاسان نیە، چونکە دەنگەکان هەڵگری واتاکانن و پەیوەندییەکی لەخۆوەی ئەوەندە بە هێزیان پەیداکردوە، لە یەکتر دابڕینیان ئەستەمە، بەڵام ڕێزمانی دێرین خۆی بە هەڵاواردنی ئەم دو لایەنە ماندو نەکردوە و تێکڕایی باسکراون.

ئەوەی گرنگە، بۆ دەستنیشانکردنی هەر ئەرکێکی ڕستە، دەبێ، تەواو لە مەبەستی قسەکەر (یا نوسەر) بگەین و بە پێی مەبەستی وردی قسەکەر، ئەرکەکە دەستنیشان بکرێ. لە ئاخاوتندا هێز و ئاواز و هێما جوڵەییەکانی قسەکەر، یارمەتییەکی زۆری قسەکەر دەدەن بۆ گەیاندنی مەبەستە وردەکەی، بەڵام لە نوسیندا هەوڵدراوە، نیشانەکانی خاڵبەندیی ئەم ڕۆڵە بگێڕن، بۆیە فەرامۆشکردنیان دیاردەیەکی پەسەند نیە.

ژمارەی ئەرکە واتاییەکانی ڕستە، لە نێوان زمانەوانە هاوچەرخەکانیش هاویەك نیە، لە نێوان (٣) سێ ئەرك و پتر لە دە ئەرکدایە. لەم بەشەدا هەمو بەشەکان بە وردی باس دەکرێن و بە سەر حەوت جۆر دابەش دەکرێن و ئەگەری جیاکردنەوە و تێکەڵکردنەوەی هەندێ بەشیش دەخرێتە ڕو و سەربەستی تەواو بۆ خوێنەر جێ دەهێڵرێ، تا لە نێوان کەمترین و زۆرترین ژمارەی جۆرەکان کامەیان پەسەنددەکا، بەڵام نکوڵی لەوە ناکرێ، کە تەنیا سێ ئەرکی یەکەمیان ڕەسەن و سەرەکین و ئەوانی تر لاوەکین و دەتوانرێ، لە گەڵ سێ ئەرکە سەرەکیەکە تێکەڵبکرێنەوە:

<u>**یەکەم: ئەرکی زانیاری و هەواڵدان:**</u>

ئەم ئەرکە، سەرەکیترین ئەرکەکانی ڕستەیە. دەشێ، ئەم جۆرە بە ئەرکێك دابنرێ و دەشێ، دابەشی دو بەش بکرێ:

١- ئەرکی زانیاری: لەم ئەرکەدا بیرۆکەی زانینێکی هەمیشەیی، واتا؛ زانیارییەکی بەردەوامی نەگۆڕ، کە لە مێشکی قسەکەر (یا نوسەر)دا هەیە و دەتوانرێ، بە هۆی ئەو جۆرە ڕستەیەوە بگەیێنرێتە مێشکی گوێگر (یا خوێنەر). ئەم ئەرکە، بە زۆری بۆ گەیاندنی زانستەکان و بابەتی کەرەسە پێوراوەکان بە کاردێ. وەك:

ـــ ئاو لە سەد پلەی سەدی دەکوڵێ و لە سفر پلەی سەدی دەبەستێ.

ـــ زەوی بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە.

ـــ یەکەی خێرایی یەکسانە: بە یەکەی درێژی، لەسەر یەکەی کات.

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) زانیاری لە مێشکی قسەکەر (یـا نوسـەردایە) و دەگوێزرێتـەوە بـۆ مێشـکی گـوێگر (یـا خوێنەر).

(ب) ڕاست و هەڵەی تێ دەکەوێ.

(ج) بابەتی زانیاریەکە دەربارەی دیاردەیەکی نەگۆڕە.

(د) لە قسەکردندا ئاوازی ڕستەکە ئاسۆیی و ڕێکە و لە نوسیندا لە کۆتایی ڕستەکە خاڵێک دادەنرێ.

٢ – ئەرکی هەواڵدان (یا هەواڵگەیاندن):

تەنیا جیاوازی لە نێوان ئەم ئەرکە و ئەرکی زانیاریدا ئەوەیە، بابـەتی زانیاریەکـە لە ئەرکی زانیاریدا، دەربارەی دیاردەیەکی نەگۆڕە، واتە؛ لە کۆندا هـەر وابـوە و ئێسـتاش هەروایە و لە داهاتوشدا هەر وا دەمێنێ، بەڵام بابەتی زانیاریەکە لـە ئـەرکی هەواڵدانـدا، دەربارەی دیاردەیەکی گۆڕاوە، واتە؛ هەواڵێکە نەك زانیارییێك و لە کۆندا نەبوە و لە دواییدا هاتۆتە ئارا و لە کۆتاییشدا نەماوە یا نامێنێ. وەك:

ـــ شەڕی چاڵدێران، بوە هۆی یەکەم دابەشکردنی کوردستان.

ـــ هێزی هاو پە یمانان، ڕژێمی سەددامی دیکتاتۆریان ڕوخاند.

ـــ ڕۆژێك دێ، لە کوردستان نەوت نامێنێ و ڕۆڵی ئاو بایەخدار دەبێ.

دەشێ، ئەم دو ئەرکە تێکەڵ یەك بکرێن و بە یەك ئەرك دابنرێن: (ئەرکی زانیاری و هەواڵدان)، چونکە هەمو سیماکانیان وەکو یەکە و تەنیا لە سیمایەك جیان، کە هەمیشـەیی زانیاری و ناهەمیشەیی هەواڵە، کە هەندێ جار، ڕاستی دیاردەکە یا باوەڕەکە لە کەسێك بـۆ کەسێکی تر دەگۆڕێ، وەك: بونی خوا، فریشتە، جنۆکە... لای ئاییندار و بێ ئایینەکان.

ئەوەی شـایانی باسـە، لـە (ئـەرکی زانیـاری و هەواڵـدان)دا، ئەگـەر زانیـاری یـا هەواڵەکە، ڕاست نەبو و قسەکەریش ڕاستیەکەی نەدەزانی، واتە؛ هەڵەکەی ئەنقەست نەبو، ئەوا بیرۆکەکە هەڵەیە، بەڵام ئەگەر قسەکەر ڕاستیەکە بزانـێ و بـە ئەنقەسـت بـە هەڵـە بیداتە گوێگر، ئەوا لە بری هەڵە پێی دەوترێ: (درۆ). بۆیە دەتوانرێ، بوترێ: ئەم ئەرکـە ڕاست و هەڵە یا ڕاست و درۆی تێ دەکەوێ.

دوەم: ئەرکی پرسیاری:

ئـەرکی پرسـیاری (یـا پرسـیارکردن)، دوەم ئـەرکی سـەرەکی ڕسـتەیە و کوتومـت پێچەوانەی ئەرکی زانیاری و هەواڵدانە. لەم ئەرکـەدا، زانیاریەکـە لـە مێشـکی گوێگر(یـا خوێنەر)دایە و قسەکەر(یا نوسەر) داوای دەکا(ابوبکر-٣). وەك:

ـــ ناوت چیە؟

ـــ کەی کۆماری مەهاباد دامەزرا؟

ـــ ئایا کوردستانێکی یەکگرتو دروست دەبێ؟

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) زانیاری لە مێشکی گوێگر (یا خوێنەردایە) و دەگوێزرێتەوە بۆ مێشکی قسەکەر (یا نوسەر).

(ب) ڕاست و هەڵەی تێ ناکەوێ. واتە؛ پرسیار هەر پرسیارە و قسەکەر ناتوانێ، پرسیارێکی هەڵە بکا، چونکە خۆی زانیاری دەربارەی شتەکە نیە.

(ج) مەرجی ڕستەی پرسیارکردن ئەوەیە، دەبێ قسەکەر چاوەڕێی وەڵام بکا، ئەگەر چاوەڕێی نەکرد، ئەوا مەبەستی پرسیار نیە. وەك: کوێ؟، چۆنی؟... هتد، ئەمانە ئەرکێکی تر، هەرچەندە دەشێ، بخرێنە ناو گروپی ئەرکی پرسیاری.

(د) لە قسەکردندا، ئاوازی ڕستەکە لە ئاسۆیی بەرەو بەرزیە و لە نوسیندا لە کۆتایی ڕستەکە نیشانەی پرسیار دادەنرێ.

هەڵبەتە، وەڵامی ئەرکی پرسیاری بە ئەرکی یەکەم (زانیاری و هەواڵدان) دەدرێتەوە. لە ڕێزمانی دێریندا وا باو بو، کە دەبوایە، وەڵامی پرسیارەکە بە تەواوی بدرێتەوە. واتە؛ کاتێ دەپرسن: ناوت چیە؟. دەبوایە، بڵێیت: ناوم فڵانە. بەڵام لە ڕێزمانی هاوچەرخدا، دەتوانی، تەنیا ناوی خۆت بڵێیت، چونکە: یەکەم – ئاستی ناوەوە و ئاستی دەرەوە دۆزرایەوە و دوەم – لە زانستەکاندا تۆ یاسا دەدۆزیتەوە و یاسا دروست ناکەی و بە زۆر بیسە پێنی بە سەر کەرەسەکاندا، واتە؛ ئێستا لەبری وەڵامی: من ناوم فڵانە. دەتوانی بڵێی (یا بنوسی): فڵان.

لە ڕستەی پرسیاریدا، بۆشاییەکی زانیاری لە مێشکی قسەکەردا هەیە، داوا لە گوێگر دەکا، ئەو بۆشاییەی بۆ پڕ بکاتەوە. گەرچی هەندێ جار، ئەو زانیاریەی قسەکەر داوای دەکا خۆی دەیزانێ، وەك ئەو پرسیارانەی مامۆستا لە قوتابیەکانی دەکا. بەڵام لێرەدا قسەکەر(مامۆستا)، شتێکی تر نازانێ و ناڕاستەوخۆ داوای دەکا، ئەویش: ئایا گوێگر (قوتابیەکان) ئەو شتە دەزانن، یان نا؟.

<u>سێیەم: ئەرکی فەرماندان و داخوازی و خۆزگەیی (ئەرکی ئارایی):</u>

فەرماندان، سێیەم ئەرکی سەرەکیی ڕستەیە، ئەرکی فەرماندان و داخوازی ئەوەیە، کە قسەکەر داوا لە گوێگر دەکا، کارێکی بۆ ئەنجام بدا. واتە؛ داوای نواندنێکی کارەکیی لێ دەکا، ئینجا نواندنەکە قسە بێ یان جوڵە. دەتوانرێ، پێی بگوترێ ئەرکی ئارایی، چونکە مەبەستی قسەکەر هاتنە ئارایی شتێکە. ئەم ئەرکە دەکرێتە سێ بەش:

أ- فەرماندان: لەم بەشەدا، کەسی یەکەم (قسەکەر یا نوسەر)، ڕاستەوخۆ داوا لە کەسی دوەم (گوێگر یا خوێنەر) دەکا، کە کارێکی لە کاتی ئێستادا بۆ جێبەجێ بکا. ئەم بەشەش بە دو شێوە ئەنجامدەدرێ:

١- فەرمانی بەهێز: لێرەدا، قسەکەر(/فەرماندەر)، چ لە پلە و پایە بێ، یان تەمەن، لە گوێگر گەورەترە و دەسەڵاتی بە سەر گوێگر(/فەرمان پێکراو)دا دەڕوا. فەرمانەکانیش بە زۆری بچوکترین ڕستەی سادەن و کەمتر گرێی ئامادەکاری، یان ڕونکردنەوەیان لە گەڵدایە. وەك:

ـــ بۆ پێشەوە بڕۆ / بڕۆن، هەڵمەت بەرە / هەڵمەت بەرن.

ـــ پێنوسەکەت دانێ. پێنوسەکانتان دانێن.

ـــ بنوسە / بنوسن.

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) قسەکەر داوای ئەنجامدانی ئەرکێك لە گوێگر دەکا لە کاتی ئێستادا. مۆرفیمی کاتی ئێستاش (ە) لە کەسی دوەمی تاکدا دەرەکەوێ، (ئەگەر ڕەگەکە کۆتایی بە بزوێن نەهاتبێ،) چونکە گوێگر ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەرامبەر قسەکەرە، تێی دەگا و پێویست بە ڕاناوی لکاو ناکا و دەبێتە سفر (Ø)، بەڵام لە کەسی دوەمی کۆدا، مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە) دەرناکەوێ، چونکە (ن)ی ڕاناوی لکاوی کەسی دوەمی کۆ دەرەکەوێ، تاکو جیابکرێتەوە لە کەسی دوەمی تاك. وەك: بنوسەØ، بنوسØن.

(ب) ڕاست و هەڵەی تێ ناکەوێ.

(ج) داواکاریەکە (واتە؛ شتە داواکراوەکە)، بە زۆری کارەکیە و دەشێ، زارەکیش بێ، (وەك، داواکردنی وتنی شتێك).

(د) لە قسەکردندا، ئاوازی ڕستەکە ئاسۆییە، لە کۆتاییدا بەرەو خوارەوەیە و لە نوسیندا لە کۆتایی ڕستەکە خاڵێك دادەنرێ.

(ه) بۆ نەرێکردنی ئەم جۆرە ڕستانەی فەرماندان، پێشگری نەرێی (مە) لە بری (بـ)ی مۆرفیمی فەرماندان (هاتنە ئارایی) دادەنرێ.

٢- فەرمانی بەرێز: لێرەدا، قسەکەر، چ لە پلە و پایە بێ، یان تەمەن، لە گوێگر بچوکترە، یان هاوتەمەنن و دەسەڵاتی بە سەر گوێگردا ناڕوا. هەندێ جار، ئەگەر قسەکەر دەسەڵاتیشی بە سەر گوێگردا بڕوا، نایەوێ، فەرمانەکەی بە شێوەیەکی بەهێز بەسەردا بچەسپێنێ و لە بری ڕێگەی هێز و سەربازی، ڕێگەیەکی دیپلۆماسی ئەگرێتەبەر.

فەرمانەکانیش هەرگیز بچوکترین ڕستەی سادە نین و هەردەم گریی ئامادەکاری یان ڕونکردنەوە و مەراییبیان لە گەڵدایە. وەك:

ــ بە یارمەتیت، هەرچەندە بە کاری تۆ ناشێ، جامێك ئاوم بۆ بێنە.

ــ بەڕێزتان گەر بە گرانی نازانن، ئەم داواکاریەمان بۆ واژۆ بکە.

ــ فەرمو، مێوان بە.

ــ ببورن، تکایە بێدەنگبن.

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

سیماکانی ئەم جۆرە فەرماندانە (بەڕێز/ بێهێز)، هەمان سیماکانی فەرماندانی بەهێزن، تەنیا جیاوازییان لەوەدایە: یەکەم ــ لە فەرماندانی بەڕێزدا، ئاوازەکە نەرمترە و لە هەواڵدان نزیك دەبێتەوە. دوەم ــ لەسەرەتای ڕستەکەدا، وشەیەك، دەستەواژەیەك، یان ڕستەیەکی پاڕانەوە، یان داوای نەرم هەیە. وەك: فەرمو، تکایە، بێ زەحمەت، بە یارمەتیت، .....

ب- داخوازی: لەم بەشەدا، کەسی یەکەم (قسەکەر یا نوسەر)، چ تاك بێ، چ کۆ، ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ، داوا لە هەر یەکێك بیەوێ، لە هەر شەش کەسەکە (تەنانەت خۆیشی) دەکا، کە لە کاتی داهاتودا، کارێکی بۆ جێبەجێ بکا:

لە کاری تێنە پەڕ:

ڕستەی داخوازی	مۆرفیمی ئارایی	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	ڕاناوی لکاو	
بـچـØـم	بـ	چـ	Ø	م	کەسی یەکەمی تاك
بـچـØـی	بـ	چـ	Ø	ی	کەسی دوەمی تاك
بـچـێØ	بـ	چـ	ێ	Ø	کەسی سێیەمی تاك
بـچـØـین	بـ	چـ	Ø	ین	کەسی یەکەمی کۆ

خشتەی (٥١)

لە کاری تێپەڕ:

ڕستەی داخوازی	مۆرفیمی ئارایی	ڕاناوی بەرکار	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو	ڕاناوی لکاوی بکەر	
بینوسـØـم	بـ	یـ	نوسـ	Ø	م	کەسی یەکەمی تاك
بماننوسـØـی	بـ	مانـ	نوسـ	Ø	ی	کەسی دوەمی تاك
بتاننوسـێØ	بـ	تانـ	نوسـ	ێ	Ø	کەسی سێیەمی تاك
بیاننوسـØـین	بـ	یانـ	نوسـ	Ø	ین	کەسی یەکەمی کۆ

خشتەی (٥٢)

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) قسەکەر، داوای ئەنجامدانی ئەرکێك لە گوێگر دەکا لە کاتی داهاتودا. گوێگر دەشێ، هەر یەکێك بێ، لە شەش کەسەکە و ڕاناوی لکاو لە کەسی دوەمی تاکدا (ی)ی ئاساییە و سفر

(Ø) نیه. مۆرفیمی کاتی ئێستا، لەم جۆرە ڕستانەدا نیە و تەنیا مۆرفیمی کاتی داهاتو (ێ/Ø) هەیە، واتە؛ ئە نجامدانی کارەکە، هەردەم دوای کاتی ئێستا (دەمی ئاخاوتن) دەبێ.

(ب) ڕاست و هەڵەی تێ ناکەوێ.

(ج) داواکاریەکە بە زۆری کارەکیە و دەشێ، زارەکیش بێ.

(د) لە قسەکردندا، ئاوازی ڕستەکە ئاسۆییە و لە کۆتاییدا لادانی بەرەو خوارەوە زۆر کەمترە لە فەرماندانی بەهێز. لە نوسیندا، لە کۆتایی ڕستەکە خاڵێك دادەنرێ.

(ه) بۆ نەرێکردنی ئەم جۆرە ڕستانەی فەرماندان، پێشگری نەرێی (نە)، لە بری (بـ)ی مۆرفیمی فەرماندان (هاتنە ئارایی) دادەنرێ. ئەگەر ڕستەی ئەرێ و نەرێ بە دوای یەکدا هاتن، گوماندارى و دودڵی لە ئە نجامدانی کارەکە دەگەیێنێ. وەك: (بچم، نەچم؟! بینوسین، نەینوسین؟!).

(و) دەتوانرێ، ئەم جۆرە ڕستانە بۆ پارستەی مەرجیش بەکاربێن. وەك: (ئەگەر بە یەکەم دەربچی، خەڵات دەکرێی).

ج- **خۆزگەیی:** جیاوازیی سەرەکیی ئەم بەشە، لەگەڵ داخوازیدا، ئەوەیە، کە داخوازی لە کاتی داهاتودایە، بەڵام خۆزگەیی لە کاتی ڕابوردودایە. واتە؛ لە داخوازیدا، قسەکەر ئاواتی ئەوە دەخوازێ، لە داهاتودا شتێکی بۆ بهێنرێتە ئارا، کەچی لە خۆزگەییدا قسەکەر ئاواتی ئەوە دەخوازێ، لە ڕابوردودا شتێکی بۆ بهێنرێتە ئارا، بەڵام کاتی ڕابوردو بە سەر چوە و لە دەست دەرچوە و دەسەڵاتمان بە سەری نەماوە، بۆیە ئێستا ناکرێ، ئاواتەکەی قسەکەر بهێنرێتە دی و داواکاریەکەی دەبێتە خۆزگەیی.

چۆنیەتی دارشتنی ڕستەی خۆزگەیی، لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر (بە گونجانی فۆنۆلۆجی و ئاسانی دەربڕینی ناوچەکە)، دەگۆڕێ. بۆ نمونە ئەگەر بواری ڕودانی کارەکە تەنیا لە ڕابوردو بێ، ئەم شێوازانە دەبیسترێن:

چـوبام ... چوبای ... چوباØ ... چوباین ...

بـچـوام ... بـچـوای ... بـچـواØ ... بـچـواین ...

بـچـوبام ... بـچـوبای ... بـچـوباØ ... بـچـوباین ...

بەڵام ئەگەر بواری ڕودانی کارەکە لە ڕابوردودا تا کاتی ئێستا (دەمی ئاخاوتن) درێژ بکرێتەوە، ئەوا مۆرفیمی کاتی ئێستاشی دێتە سەر. وەك:

چـوبامایە ... چوبایتایە ... چوباØیە...چوباینایە ...

بـچـوامایە ... بـچـویتایە ... بـچـواØیە... بـچـواینایە ...

بـچـوبامایە ... بـچـوبایتایە ... بـچـوباØیە... بـچـوباینایە ...

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) قسەکەر، ئاواتی ئەنجامدانی ئەرکێك لە کاتی ڕابوردودا، لە گـوێگر دەخـوازێ. گـوێگر دەشێ، هەر یەکێك بێ لە شەش کەسـەکە. بـەڵام لەبەرئـەوەی کاتەکـە ڕابـوردوە، کارەکـە ئەنجام نادرێ و دەبێتە خۆزگەیی.

(ب) ڕاست و هەڵەی تێ نـاکەوێ.

(ج) داواکاریەکە بە زۆری کارەکیە و دەشێ، زارەکیش بێ.

(د) لە قسەکردندا، ئاوازی ڕستەکە ئاسۆییە. لە نوسیندا، لە کۆتـایی ڕستەکە خاڵێك، یـان نیشانەی سەرسوڕمان دادەنرێ.

(ه) بۆ نەرێکردنی ئەم جۆرە ڕستانەی فەرماندان، پێشگری نـەرێی (نـە)، لـە بـری (بـ)ی مۆرفیمی فەرماندان (هاتنە ئارایی) دادەنرێ (تەنیا ئەگەر پێشگر بێ).

(و) دەتوانرێ، ئەم جۆرە ڕستانە بۆ پاڕستەی مەرجیش بەکاربێن، وەك: (ئەگەر بـە یەکـەم دەرچوبای، خەڵات دەکرای).

<u>چوارەم: ئەرکی هەستدەربڕین (سەرسوڕمان)</u>:

لەم بەشەدا، قسەکەر هەستی پەنگخواردوی خۆی بە ڕاستی و بێ دەسکرد، بەرامبـەر هەر توخمێك بە چاکە یا خراپە دەردەبڕێ. دەتوانرێ، ئەم بەشەیان بکرێتە دو جۆر:

أ- <u>هەستدەربڕین بە چاکە</u>: لێرەدا، قسەکەر ئەوپەڕی ڕەزامەندیی خـۆی دەربـارەی تـوخمی مەبەستەکەی دەردەبڕێ و بێ ئەوەی توخمەکە(کەسەکە) ببیسـێ، یـا نەیبیسـێ، قسـەکەر هەست و نەستی خۆی بە ڕاستی و بە چاکە دەردەبڕێ. واتە؛ قسەکەر، هیچ مەبەستێکی نیـە، تەنیا هەستدەربڕین نەبێ. وەك، لە ڕستەی سەرسوڕمان و شیعری وەسفی و پیاهەڵـدانی بـێ درۆ و نزا و پاڕانەوە و گۆرانی و ...هتد:

سـەرسوڕمان:	**(وای،) لەم شـاخە بـەرزەی! ... (ئەڵـلاه،) چەند جـوانـە!**
شیعری وەسفی:	**کۆمەڵە شاخێك سەخت و گەردن کەش، .... ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش!**
نـزا:	**تەمەن درێژ بی! ... بێ وەی بی! ... خوا دەسـت بە باڵـتەوە بکرێ!**
پـاڕانـەوە:	**<u>ئەم زوڵمە قبوڵ نەکەی خودایە!</u> ئەسڵەن ئەمەلم بە کەس نەمایە!**
	ئەم میللەتە گەورەیە و عەزیمە! سـێ پارچە کراوە، بۆتە قیمە.

ب- <u>هەستدەربڕین بە خراپە</u>: لێرەدا، قسەکەر ئەوپەڕی نـاڕەزایی خـۆی دەربـارەی تـوخمی مەبەستەکەی دەردەبڕێ، و بێ ئەوەی توخمەکە(کەسەکە) ببیسێ، یـا نەیبیسـێ، قسـەکەر هەست و نەستی خۆی بە ڕاستی و بێ دەسکرد و پێچ و پەنا دەردەبڕێ. واتـە؛ قسـەکەر هیچ

مەبەستێکی نیە، تەنیا هەستدەربڕین نەبێ. وەك، لە ڕستەی سەرسوڕمان و شیعری داشۆرینی ڕاست و توك و نەفرەت و جنێودان(١) و ...هتد:

سەرسوڕمان: (وای،) لەم منالە پیس و پۆخڵەی!....(پەککو،) چەند هیچ و پوچە!

شیعری داشۆرین: ئەسڵ و نەسەبت دۆمە، لە من بوی بە هەجیجی!

بێمروەت و ئینساف و حەڕامزادە و پیچی!

توك لێ کردن: تەمەنت کورت بێ!.. ڕوت ڕەشبێ!.. چاوت کوێر بێ!..هەی داوەششێی!

نەفرەت لێ کردن: ئەوەی ڕێگەی لە کوردان گۆڕی، لەعنەتی خوا لە ئەلحەد و گۆڕی!

جنێو پێ دان: نامەرد!...نارەسەنی!...بێنابڕوە!...بێشەرمن!...سەرسوالکەرێن!...

لە ڕستەی جنێودانەدا، تێبینی ئەوە دەکرێ، کە ڕاناوی لکاوی کەسی دوەمی تاك بە زۆری دەرناکەوێ، چونکە بەرامبەر قسەکەرە و پێویست ناکا، بەڵام بەوە لە کەسی سێیەمی تاك جیادەکرێتەوە، کە لە کەسی سێیەمی تاکدا مۆرفیمی کاتی ئێستا دەردەکەوێ و لە کەسی دوەمی تاکدا دەرناکەوێ. وەك: (تۆ هینی!... هەی هێن! ... ئەو هیـنە!...).

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) قسەکەر، بێ ئەوەی گرنگی بدا بە بون و نەبونی گوێگر، هەستی ڕاستەقینە و پەنگخواردوی خۆی دەربارەی توخمێك (چاك بێ، یان خراپ) دەردەبڕێ.

(ب) دو جۆری هەیە، هەستدەربڕین بە چاکە و هەستدەربڕین بە خراپە.

(ج) دەبێ قسەکەر هەستی خۆی، بەڕاستی و بێ دەسکاری، وەك چۆن لە دەرونیدا هەیە، بەم شێوەیە دەربڕێ. ئەگەر هەستەکە دەسکرد بێ، ڕستەکە لەم ئەرکە دەردەچێ، هەستی دەسکرد بە چاکە، دەبێتە ڕستەی مەرایی و هەستی دەسکرد بە خراپە، دەبێتە داشۆرین و شکاندنی توخمەکە.

(د) لە قسەکردندا، ئاوازی ڕستەکە لە نزمی بەرەو بەرزیە. لە نوسیندا، لە کۆتایی ڕستەکە نیشانەی سەرسوڕمان دادەنرێ.

دەشێ، ڕستەکانی هەستدەربڕین لەگەڵ ئەرکی هەواڵدان تێکەڵبکرێن، چونکە قسەکەر ڕای خۆی دەربارەی توخمێك (بە چاك، یا خراپ) دەربڕیوە، بەڵام ڕستەکانی نزا و پاڕانەوە و توك و نەفرەت، دەشێ، بخرێنە سەر ئەرکی فەرماندان و ببن بە جۆرێکی داخوازی، هەرچەندە شێوە و مەبەستی دەربڕینیان لە هەواڵدان و فەرماندان جیاوازە.

پێنجەم: ئەرکی هەست وروژاندن:

لەم بەشەدا، قسەکەر دەیەوێ، بەم جۆرە ڕستانە هەستی گوێگر بوروژێنێ و ناڕاستەوخۆ، کارێکی پێ ئەنجام بدا (چاکە بێ، یا خراپە). واتە؛ دەیەوێ، چ بە پاداش و تەماحی بێ، چ بە هەڕەشە و ترساندن بێ، فریوی بدا و ناڕاستەوخۆ، داواکاریەکەی پێ

ئەنجام بدا. بۆیە دەتوانرێ، ئەم بەشە بخرێتە پاڵ جۆرێکی فەرماندان، هەرچەندە قسەکەر شێوازی داواکاریەکەی جیایە.

دەشێ، ئەم بەشەش بکرێتە دو جۆر:

أ- هەست وروژاندن بۆ سودی گشتی: لێرەدا، قسەکەر هەوڵدەدا، بەم جۆرە ڕستانە ناڕاستەوخۆ، وا لە گوێگر بکا، کارێکی چاك ئەنجام بدا. لەم جۆرە ڕستانەدا، قسەکەر ڕەچاوی هیچ بەرژەوەندیەکی تایبەتی خۆی ناکا و مەبەستی تەنیا: سودبەخشین و بەرژەوەندیی گشتیە. وەك، لە وتاری کۆمەڵایەتی و ئایینی و باسی پاداشی بەهەشت و سزای دۆزەخ و لە پەندەکانی پێشینان و ئامۆژگاری و هاندانی پێشمەرگە و سەرجەم نیشتمانپەروەران بۆ بەرگریکردن لە گەل و وڵات ...هتد.

جۆری نمونەکان	نمونەکان	مەبەستی نمونەکان
پەندی پێشینان:	برا لە پشت برا بێ، مەگەر قەزا لە لای خوا بێ!	یەکگرتن
هاندان:	ئەم خاکە داکی تۆیە! کەوتە دەستی ئەجنەبی، ئەی کوردی ساحێب غیرەت! تۆ چلۆن ڕازی دەبی؟!	بەرگری کردنە لە نیشتمان.
ئامۆژگاری:	بە ڕیشی پان و پرچی پڕ لە ئەسپێ، بناغەی ئیشی کوردان چۆن دەچەسپێ؟!	پرسیار نیە، ئامۆژگاریە.

ب- هەست وروژاندن بۆ سودی تایبەتی: لێرەدا، قسەکەر هەوڵدەدا، بۆ سودی تایبەتی خۆی بەم جۆرە ڕستانە ناڕاستەوخۆ، وا لە گوێگر بکا، کارێك ئەنجام بدا. لەم جۆرە ڕستانەدا، قسەکەر، ڕەچاوی هیچ بەرژەوەندیەکی گشتی ناکا و مەبەستی تەنیا، سودمەندی تایبەتی خۆی، یا گروپەکەی خۆیەتی. لێرەدا، کەمتر باسی ترس و تۆقاندن دەکرێ، بەڵکو بەوە فریوی گوێگر دەدرێ، کە ئەنجامدانی کارەکە بۆ بەرژەوەندی خۆیەتی و ئەنجامدانی کارەکە لە دەرونیا جوان و شیرین دەکا. وەك، لە سەرجەم پرۆپاگەندە بازرگانی و ڕامیاری و گەشتوگوزاری و ...هتد، دەزگاکانی ڕاگەیاندن و میدیاکان، لەم ئەرکەدا ڕۆلیکی باش دەبینن. وەك:

پاگەندەی بازرگانی: فلیمی قەدەر، جوانترین و سەرکەوتوترین فلیمی کوردیە! کە ......

پاگەندەی ڕامیاری: دەنگدان بە ساڵەهای خەبات! دەنگدانە بە خوێنی شەهیدان! دەنگدانە بە ..

پاگەندەی گەشتیاری: ئەم سەیرانگایە جوانە! جێی شادی گشت دڵانە! نرخەکەی زۆر هەرزانە!

هەروەها داگیرکەرانیش، ئەم جۆرە ڕستانەی تاودان بەکاردێنن بۆ سەربازەکانیان و وایان نیشان دەدەن، کە ئەوان لە سەر مافن و بەرامبەریان بە دوژمن دادەنێن و دەبێ، لە ناو ببرێن ...

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) قسەکەر، ناڕاستەوخۆ، بێ ئەوەی مەبەستەکەی بە زەقی بخاتەڕو، دەیەوێ، هەستی گوێگر بوروژێنێ، بۆ ئەوەی کارێکی پێ ئەنجام بدا، (چاك بێ، یان خراپ).

(ب) دو جۆری هەست وروژاندن هەیە، هەست وروژاندن بۆ سودی گشتی و هەست وروژاندن بۆ سودی تایبەتی.

(ج) قسەکەر، بۆ وروژاندنی هەستی بەرامبەر، پەنا دەباتە بەر بەڵێندان بۆ پێدانی بەخشش و پاداش، یان هەڕەشە و گەفوگوڕی زیان و سزادان.

(د) بە زۆری دەزگاکانی ڕاگەیاندن و میدیاکان، هۆکاری گواستنەوە و بڵاوکردنەوەی ئەو ئەرکەن.

ئەگەرچی هەستدەربڕین و هەست وروژاندن، دو ئەرکی جیاوازن، بەڵام لە بەر ئەوەی هەردوکیان دەربارەی هەستن، یەکەمیان دەربارەی هەستی قسەکەرە و دوەمیان دەربارەی هەستی گوێگرە، دەکرێ، وەك دو بەشی جۆرێك، ناونیشانێکیان بۆ دابنرێ. وەك: ئەرکی هەستدەربڕین و وروژاندن.

<u>شەشەم: ئەرکی ڕا پەڕاندن:</u>

مەبەست لە ئەرکی ڕا پەڕاندن، ئەوەیە، کە ڕستەی ڕا پەڕاندن، خۆی دەبێتە کەرەسە و خودی ئەرکەکە، هەرکە ڕستەکە لە دەمی قسەکەر تەواو بو، ئەرکەکە ئەنجامدراوە. واتە؛ مەبەستی قسەکەر، ئەنجامدانی کارێکی زارەکیە و کارەکی نیە. کارەکەش بریتیە، لە خودی ڕستەکە و لە گەڵ کۆتایی هاتنی دوا وشەی ڕستەکە، لە دەمی قسەکەر، ئەوا یەکسەر کارەکە ئەنجامدراوە. وەك لە سوێند و تەڵاق خواردن(٢) و بەڵێندان و مەرجکردن و ناونان و کردنەوە و داخستنی (ئاهەنگ و کۆبونەوە و ئێزگە و بۆنەکان) و ...هتد. وەك:

سوێند خواردن: <u>سوێند دەخۆم</u>، کە ئیتر کات بە فیڕۆ نەدەم. ... <u>بە سەری تۆ</u>، چیتر وا ناکەم.

مەرج و پەیمان : <u>مەرج بێ</u>، تا ماوم، لە بیرتان نەکەم. ... <u>پەیمان بێ</u>، لەمەودوا جگەرە نەکێشم.

ناونان: <u>وا ئەو منداڵە ناو دەنێین (ڕاپەڕین). .. ئەم گەڕەکە تازەیە ناو دەنێین (شەهیدان).</u>

کردنەوەی بۆنە: <u>ئەم کۆبونەوەیەمان (بە سرودی ئەی ڕەقیب) دەست پێ دەکەین.</u>

لەم ڕستانەدا، تێبینی ئەوە دەکرێ، ئەگەر ڕستەکە سادە بێ، ئەوا هەر خۆی ڕستەی ڕا پەڕاندنە، بەڵام ئەگەر ڕستەکە ئاوێتە بو، ئەوا شاڕستەکە ڕستەی ڕا پەڕاندنە. بۆ نمونە: لە ڕستەی یەکەمدا، کاتێ قسەکەر وتی: (سوێند دەخۆم، .....) ئیتر تەواو، واتە؛ سوێندی خوارد، ئیتر ڕستەی دوەم جێبەجێ بکا، یا نەکا.

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) ڕستەی ڕا پەڕاندن، خۆی بریتیە لە خودی ئەو کارەی، قسەکەر دەیەوێ، ئەنجامی بدا، هەر کە کۆتایی بە ڕستەکە هێنا، یەکسەر ئەرکەکە ئەنجام دەدرێ.

(ب) زۆربەی ڕستەکان لە کاتی ڕانەبوردو دان. ئەگەر کران بە ڕابوردو، دەبن بە ڕستەی هەواڵدان، مەگەر پێشگری (وا، ئەوا) بخرێتە پێش ڕستە ڕانەبوردووەکە.

(ج) قسەکەر، بە زۆری کەسی یەکەمی تاکە، (دەشێ، بە نوێنەرایەتی یەکەمی کۆش قسە بکا) و خۆی ئەنجامدەری کارەکەیە، کارەکەش زارەکیە و خودی ڕستەکەیە.

(د) ئاوازی ڕستەکان، یا ئاسۆیی، یا لە سەرەوە بەرەوخوارە و لە نوسیندا، لە کۆتایی ڕستەکە وێرگوڵ، یا خاڵ دادەنرێ.

ئەم ئەرکەش، ئەرکێکی لاوەکیە و زۆر جیاوازیی لەگەڵ ئەرکی هەواڵدان نیە و دەشێ بخرێتەوە سەر ئەرکی هەواڵدان.

حەوتەم: ئەرکی کۆمەڵایەتی:

ئەرکی کۆمەڵایەتی، هەندێ جار، ئەرکی خۆبردنە پێش، یا مەراییشی پێ دەوترێ، کە بریتیە، لەو ڕستانەی، لە سڵاوکردن و چاکوچۆنی و هەواڵ پرسین بەکاردێن. مەبەستی قسەکەر، لەم جۆرە ڕستانە، نیشاندان و پتەوکردنی پەیوەندی نێوان خۆی و گوێگرە. وەك:

سڵاوکردن: بەیانیت باش!.. ماندو نەبی!.. سڵاوتان لێ بێ!.. بە خێر بێن!.. خواتان لەگەڵ!..

چاکوچۆنی: چۆنی؟!.. لە چیای؟!.. باوکت چۆنە؟!.. کوی؟!.. تەندروستیتان؟!.. باشن؟!..

سیماکانی ئەو جۆرە ڕستانە ئەمانەن:

(أ) لە ڕستەی کۆمەڵایەتیدا، ئەگەر قسەکەر مەبەستی مەرایی و خۆبردنە پێش نەبێ، واتە؛ هیچ ئیشێکی بە گوێگر نەبێ، ئەوا مەبەستی نیشاندانی بێگەردی و پتەوی پەیوەندیی نێوانیانە.

(ب) هەندێ جار، لە ڕستەکاندا، کار سواوە و لە ئاستی سەرەوەدا، دەرناکەوێ. وەك لە (بەیانیت باش!)دا، لە بنەڕەتا (بەیانیت باش بێ!)یە، یان (تەندروستیتان؟!)، لە بنجدا (تەندروستیتان چۆنە؟!)یە.

(ج) ئەگەر ڕستەکە لە شێوەی پرسیاری بێ، ئەوا جیاوازیی لەگەڵ ئەرکی پرسیاری لەوەدایە، کە قسەکەر چاوەڕێی وەڵامی گوێگر ناکا. واتە؛ کاتێ قسەکەر بە گوێگر دەڵێ: (چۆنی؟!، باشی؟!)، مەبەستی ئەوە نیە، گوێگر باسی خۆی بۆ بکا، بەڵکو مەبەستی تەنیا سڵاوکردنە. ئەگەر هاتو قسەکەر، چاوەڕێی وەڵامی کرد، دیارە، مەبەستی پرسیارکردنە، نەك چاکوچۆنی.

(د) ئاوازی ڕستەکان، یان لە شێوەی پرسیاریدان، یان لە شێوەی داخوازی. لە کۆتایی سڵاودا نیشانەی سەرسوڕمان دادەنرێ و لە کۆتایی چاکوچۆنیدا نیشانەی پرسیار و سەرسوڕمان دادەنرێن.

ئەرکی کۆمەڵایەتیش، ئەرکێکی لاوەکیە و دەشێ، جۆری سڵاوکردنەکە بکرێ بە بەشێك لە داخوازی و جۆری هەواڵپرسینەکەش بخرێتە سەر جۆری ئەرکی پرسیاری.

((پەراوێزەکانی بەشی سێیەم))

(١) شایانی باسە، کە زمانی کوردی، زمانێکی زۆر زۆر پاکە لە زاراوەکانی جنێودان و هیچ جنێوێکی ڕەسەن و یەك وشەی سادەی تیادا نیە. ئەمەش بەڵگەی ڕەوشت بەرزیی کۆمەڵگای کوردەواری دەگەیێنێ. هەروەك پێش ئیسلامیش پەیڕەویکردنی فەرمودەکانی زەردەشت: (وتەی باش، ڕەوشتی باش، کردەوەی باش)، ڕەفتار و ڕێسای کوردەواری بوە.

ئەو جنێوە باوانەی لە کوردیدا هەن، بە هۆی ئامرازێکی ناکردن، یان هەر ئامرازێکی تر کە واتای لادان و نێگەتیف بگەیێنێ. وەك:

ئاوەڵناوی (بەد – Bad) لە زاراوەکانی: بەدکار، بەدڕەوشت، بەدڕەفتار، بەدخو .....

ئامرازی (بێ): بێئابرو، بێڕێز، بێبەزەیی، بێهۆش .....

ئامرازی (نا): ناپەسەند، ناڕەسەن، نامەرد، ناپیاو، ناشیرین ......

ئەم جنێوانەش هیچیان سادە نین و هەمویان نسادەن، بەڵام جنێوە سادەکان هەمویان لە عەرەبی یان تورکی وەرگیراون.

(٢) ئایا (سوێند خواردن)، (تەڵاق خواردن)، (پەیمان دان) و (بەڵێن دان) چاوگی تێپەڕن یا تێنەپەڕ؟

ئەگەر بەراوردی ئەم ڕستانە بکەین:

رستەی تێنەپەڕ	رستەی تێپەڕ	رستەی ڕا پەڕاندن
زۆر ڕۆیشتم	زۆر نانم خوارد	زۆر سوێندم خوارد
زۆر گەڕام	زۆر خواردنم خوارد	زۆر تەڵاقم خوارد
زۆر دانیشتØ	زۆر پارەی دا	زۆر بەڵێنم دا
زۆر وەستاØ	زۆر موچەی دا	زۆر پەیمانم دا

خشتەی (٥٣)

لە تێپەڕدا دەتوانرێ، بەرکار بسوێ و ڕاناوی لکاوی خاوەنی بچێتە سەر (زۆر)، واتە؛ (زۆر) ڕۆڵی بەرکار ببینێ: زۆرم خوارد، زۆری دا ....، بەڵام لە تێنەپەڕ و ڕا پەڕاندن ئەمە ناکرێ.

((ملخص البحث))

رغم قصر مدة تأريخ الدراسات اللغوية، ولاسيما الأكاديمية عند الكورد مقارنة بالشعوب الأخرى، ولكن قلما نجد باحثا لغويا في اللغة الكوردية لم يتطرق بشكل أو بآخر

الى تصنيفات الجملة. و لكتابة هذا البحث، تم الإستفادة من كل الجهود السابقة مقارنة بالتصنيفات في اللغات الأخرى المعروفة لدى الباحث، مثل العربية والانكليزية و الفارسية. حيث تم تصنيف الجملة بشكل علمي آخر، مع مراعات خصوصيات اللغة الكوردية. ولتحقيق ذلك، بادر الباحث الى تقسيم البحث الى ثلاثة فصول، إضافة الى أهم النتائج و ملخص البحث باللغتين العربية ولأنكليزية و هوامش الفصول الثلاثة والمصادر.

ففي الفصل الأول: تطرق الباحث الى الجملة البسيطة، بأنواعها الثلاثة: (الأبسط) (الإعتيادي) و (الموسع).

أما الفصل الثاني: يتناول الجملة غير البسيطة، بنوعيها المركبة والمعقدة، تنقسم كل منها الى أنواع ثانوية أخرى.

و الفصل الثالث: مخصص لتناول تصنيف الجملة الكوردية على أساس دلالات الجمل، حيث تمكن الباحث من تميز سبعة أنواع من الجمل، حسب الوظيفة الدلالية التي تؤدي كل منها.

(سەرچاوەكان)

﴿١﴾ محمد معروف فتاح، زمانەوانی، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٩٠ز.

﴿٢﴾ عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، ناكردن لە كوردیدا، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی، كۆلێجی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٩١ز.

﴿٣﴾ عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول{ب}، مۆرفیمە ڕێزمانیەكانی كار، نامەی دكتۆرا، بەشی كوردی، كۆلێجی پەروەردە، زانكۆی بەغدا، ١٩٩٥ز.

﴿٤﴾ وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەكی تری زمانەوانی، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤ز.

﴿٥﴾ د. كوردستان موكریانی، سینتاكسی ڕستەی سادە لە زمانی كوردی دا، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوكردنەوەی كوردی، ١٩٨٦ز.

﴿٦﴾ قیس كاكل توفیق، جۆرەكانی ڕستە و تیۆری كردە قسەییەكان، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی، كۆلێجی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٩٥ز.

﴿٧﴾ د. كوردستان موكریانی{ب}، سینتاكسی ڕستەی سادە كوردی، ، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠ز.

﴿٨﴾ عەبدولوەهاب خالد موسا، ڕێزمانی (بون و هەبون) لە كوردیدا، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی، كۆلێجی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین-هەولێر، ٢٠٠٠ز.

﴿٩﴾ سعید صدقی، مختصر صرف و نحوی كوردی، جزء ١، طبع اول، بغداد، ١٩٢٨م.

﴿١٠﴾ یوسف شریف سعید، دۆخەكانی ژێرەوە لای فیلمۆر و هەندێ لایەنی ڕستەسازی كوردی، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی، كۆلێجی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٩٠ز.

﴿١١﴾ ڕەفیق محەمەد محێدین شوانی، ئـامرازی بەسـتنەوە لـە زمـانی کوردیـدا، نامـەی دکتۆرا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣.

﴿١٢﴾ Randolph Quirk & Sidney Greenbaum, A University Grammar Of English, Longman Group Limited, England, ١٩٨٣.

﴿١٣﴾ د. کوردسـتان موکریـانی {ج}، سینتاکسـی ڕسـتەی تێکـەڵ، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤ز.

﴿١٤﴾ F. S. Scott, C. C. Bowley, C. S. Brockett, J. G. Brown, P. R. Goddard, English Grammar, A Linguistic Study of its Classes and Structures, London, ١٩٧٨.

﴿١٥﴾ أبوبكر عمر قادر، پرسیار لە زمانی کوردی دا، نامـەی ماجسـتێر، بەشـی کـوردی، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سـەلاحەددین، ١٩٩٣ز.

﴿١٦﴾ ئازاد ڕەمەزان عەلی، لە یاساکانی داڕشتنی ڕستەی مەرجی زمانی کـوردی، نامـەی ماجستێر، بەشی کوردی، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی بەغدا، ١٩٩٩ز.